

ВА БІБЛІОТЕЧКА Ч. 4.

РИ ПОЕМИ

ПРАСА ШЕВЧЕНКА

(ОН — ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ — НЕОФІТИ)

з передмовами й поясненнями
БОГДАНА ЛЕПКОГО

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

— КИЇВ-ЛЯЙПЦІГ —

1918.

Donated by
THE UKRAINIAN BRANCH No. 360
CANADIAN LEGION B. E. S. L.
Toronto, Ontario

Тарас Шевченко.

Шевченко Тарас Григорович

ТРИ ПОЕМИ

Тр. 2021
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

(СОН — ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ — НЕОФІТИ)

з передмовами й поясненнями
БОГДАНА ЛЕПКОГО

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ
— КИЇВ-ЛЯЙПЦІГ —
1918

Donated by
THE UKRAINIAN BRANCH No. 360
CANADIAN LEGION B. E. S. L.
Toronto, Ontario

LU
555464ri

583170

6. 5. 54

Із Друкарні Шарфого в Венцлярі.

С О Н.

На пролітку 1843 року вибрався Шевченко з Петербурга в Україну. Попрощав її 15-літнім хлопцем-козачком, а тепер їхав туди в гості майже триїцятьлітнім мущиною, відомим артистом, автором „Кобзаря“ і „Гайдамаків“.

Яка переміна! Передше його діло було сторожити дверей панського кабінету, а тепер він ставав на сторожі вітчизни її народу.

Прямо Овідієві метаморфози!

Колись гляділи на його, мов на раба безправного та безсловесного, а тепер такі пани як: Тарновські, Лизогуби, Галагани, князі Репніни й другі, запрошували його до себе в гості та справляли гучні бенкети, щоб вшанувати молодого, незвичайного чоловіка, до якого доля всміхнулась таким усміхом чарівним.

Шевченко добре бачив ту велику перемену, яка зайшла у його особистому становищі.

Але в становищі його народу не перемінлося нічого; він дальше оставався в тяжкому ярмі політичному й суспільному. Як український народ він був позбавлений тієї самостійності, якою хіснувався колись, у княжих часах, і тієї автономії, якої добився був за козаччини та гетьманщини. Як народ — був він обрабований з прав розпоряджати своїм часом, працею, маєтком, був скинутий з того щабля, на якому стоїть чоловік, кудись — гень низько, де живе худобина.

У такому становищі застав поет також своїх найбільших, — братів і сестер, та їх численні семейства. Всі вони були кріпаками... Такі великі перемини й контрасти, які зайшли між Шевченком і його оточенням потрясли глибоко усією його істотою.

З сильними вражіннями, з головою повною образів кривди, насилу, знуцання, з серцем повним жалю, горечі й обурення вернув він у Петербург.

Артистичним висловом тих сильних вражіннь та почувань являються твори, що повстали в Петербурзі після першої подорожі на Україну.

„Кобзар“ і „Гайдамаки“ мали в собі по-при молодечій романтизм багато тої мрійливості, тої чутливості, якими оповіті бувають творці, писані далеко від рідної землі і від близьких серцю людей, мали окремий кольорит розлуки. Дніпро, степи, могили, рідна пісня, фантастичні описання, спомини колишньої славної минувшини, водили пером поета. Він у віршах згадував, тужив, фантазував. Тепер місце туги і мрії зайняла дійсність, страшна, сувора, невблагана дійсність життя. А що тої дійсності він не міг перемінити, бо стояв супроти неї майже безсилим, з одинокою збруєю в руці — із поетичним словом, так мимохіть з глибини душі на її плесо добуваються тепер почуття горечі, озлоблення, іронії й сатири.

Починається новий розділ у книзі Шевченкового творення, а першою сторінкою у тому новому розділі являється „Сон“.

Написаний він 8. VII. 1844 р. в Петербурзі під свіжими вражіннями першої подорожі на Україну після майже 15-літньої розлуки, тоді, коли ще образи життя політичного, суспільного, товариського й родинного, яке він побачив у вітчизні, товпилися кругом його, стихійно й безладно, коли він ще не упорядкував був їх у своїй голові, не запанував над ними, не годен був поставитися до них спокійно й критично. Він вернув з України в Петербург з великою раною в душі, котрої не годен був загоїти. Це й видно у „Сні“, у його загальній будові та в висіченню поодиноких частин.

Думаю, що не треба далеко шукати за причинами, чому Шевченко збудував „Сон“ у формі панорами, в якій образ пересувається за образом, чим-раз дальше з полудня на північ, аж до статуї Петра та пристольної салі Миколи.

Це подиктувала йому його власна недавня подорож з України в північну Пальмиру; так ті образи пересувалися перед ним, і так він їх пересуває перед очима читачів. Чому-ж тих образів не малює реально, лиш надає їм скіц-ові, фантастичні контури привидів сонних, — на це можна всіляко відповісти.

Реальний образ того, що побачив Шевченко на Україні після 15 літ розлуки, потребував-би був дуже великого полотна й дуже широких рам. Це мусіла-би бути епопея на міру Дантової „Божественної комедії“, а Шевченко куди пізнійше, бо 1857 року називає епопею формою для себе цілком новою*). Форма-ж сну, візії, давала поетові спростогу малювати в скороченнях, іноді тільки в загальних зарисах, те, що схвилювало до дна його душі. Епопея вимагала багато осіб, епізодів, викінчення, вимагала спокійного епічного настрою, відповідної перспективи, а Шевченко творив вулканічно, неначе під диктатом якоїсь вищої сили, котра йому казала, що він, не тільки поет-артист, але й речник свого покривдженого народу.

Чому-ж він не вибрав якоїсь іншої форми для такого образу аль-фреско, приміром записок з дороги, або оповідання, споминів, чи щось подібного, лиш пріяв форму сну, це пояснює нам до якоїсь міри його пізнійшій „Дневник“, у якому повно усяких снів. Відно, що це вже лежало у його вдачі, подібно, як лежало воно у вдачі багатьох інших поетів**). І святе письмо, з яким з-давна носився Шевченко, могло йому підсунути таку форму.

Вертаючи домів з бенкету, поет міркував собі, які то

*) *Сегодня же принимаюсь за „Сатрапа и Девшиша“, и если Богъ поможетъ окончитьъ съ успѣхомъ, то посвящу его честнымъ, щедрымъ и благороднымъ землякамъ моимъ. Мнѣ хочется написать „Сатрапа“ въ формѣ эпопеи. Эта форма для меня совершенно новая. Не знаю, какъ я съ нею схожу? (Дневникъ Тараса Шевченка, 13 грудня 1857 р.)*

**) *В українській літературі досить пригадати знаменитий сон князя Святослава з „Слова о полку Ігоревім“, і деякі твори Франка.*

неситі, хитрі, неблагані та облудні бувають на світі люде,
а коли ліг і здорово захропів, то приснився йому дивний
сон. Буцім-то сова летить лугами-байраками та глибокими
ярами, а він „за нею та за нею, летить її прощається з зе-
млею“ Бачить чудовий ранок на Україні, — із степами, ланами,
гаями, із співами соловейків та ранньою, чистою росою. А
неначе контраст до того чарівного образу побачив, як
з каліки знімали латану свитину, як вдову розпинали за
подушне, як її єдиного сина віддавали у військо, як мати
пшевицю на панщині жала а її голодна дитина під тином
мерла. Побачив і те, що його заєдно дуже діймаво боліло,
покритку, котра з дитиною снувалася по світі, бо її ні свої,
ні чужі до хати не хотіли впустити.

Летить дальше і бачить сніги, ліси та болота, а з-під
землі чує бренькіт кайданів. Це каторжні, що копають зо-
лото, щоб неситому пельку залити. А між ними „цар волі“,
увінчаний штепом, робить свою тяжку працю тихо, не на-
рікаючи й не благаючи свого гнобителя о ласку*). Ще даль-
ше бачить на багнищі, серед тяжкого туману город з стома
церквами — столицю. Муштруються нагодовані та закайда-
нені москалі, стоять церкви й палати, снуються пузаті па-
ни і чути крик: „ура! ура!“ Стрічає землячка з цинкови-
ми гузиками, здеморалізованого „мерзенного каламаря“, і
дістається в палати.

Тут його терпівости приходить край. Образ набі-
рає характеру їдкої сатири.... Кругом блюдолизи, а між ни-
ми він високий, сердячий, і вона, мов засушений опе-
ньок, тонка довгонога та ще й головою хптає**).

*Царь цвенькає,
А диво-цариця,
Мов та чапля між птахами,
Скаче, бадьориться.*

Блюдолизи, аж потіють, щоб то ближче стати коло
самих, а її довгенько в-двох похожали, мов надуті сичі,

*) Це мабуть образ одного з Декабристів, до яких Шевченко відносився заєдно з великим поважанням.

**) Царь Микола і його жінка, Карикатура, якої ца-
риця ніколи не могла Шевченкови простити.

розмовляючи з собою, а даліше вона сіла на дзиглику, а він підійшов до найстаршого із достойників, та, як не за-топить його в пику, а цей молодшого в нузо, а молодший ще меншого межі плечі, а той меншого, а менший малого! Так пішло аж за високі пороги, аж на вулицю, де одні дру-гих місили та верещали:

*„Гука наш батюшка, гука.
Ура! ура! ура-а-а!“*

Зареготався поет і пішов оглядати город, дивуючись, як на такому багновищі могли повиростати такі велічаві будинки. Аж побачив коня, який летів на осліп, а на йому їздця з протягнутою рукою, мов-би світ увесь хотів загар-бати для себе. Це статуя Петра Великого, на якій накова-но: „Первому-Вторая“*).

*Се той Первий, що розинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову — сиротину.*

Кличе поет і його серце наповнюється великим жа-лем за тими козаками, що клали із своїх кісток підставу під отесей монумент російської деспотії, він згадує нещас-ливого наказного гетьмана Полуботка, замученого голодом і бачить душі жертв Петрових, що мов хмара пташків спу-скаються над його мусянжовою головою і кидають на неї проклони.

Між тим збудився Петербург до щоденного життя: ро-бітники йшли до праці, москалі муштрувалися, заспані дів-чата вертали з нічних поганих заробітків, а до урядів по-спішали чьовники, щоб „підписувати та драти“. Між ни-ми багато української молоді „московською блекотою“ напоєної.

**) На гранітовій підставі пам'ятника Петрови Ве-ликому в Петербурзі викована надпись. „Petro Primo — Ca-tharina Secunda“ Пам'ятник збудований французьким рі-зьбарем Фальконетом і висвялений Пушкіном. На його Шевченко не міг дивитися без злоти. (Спомини Микешина)*

*„Україно, Україно!
Отсе твої діти“*

Кличе з розпучкою поет і ще раз іде в царські палати, щоб подивитися, що там творяться. Неначе з берлога медвідь, виліз він, випучив баньки з лоба та як гукне — її усе, що кругом було, пузаті, челядь, москалі провалилося в землю. А тоді він понурив голову, став лагідний, мов котеня, гикнув, — і поет збудився.

Такий це був „Сон“.

В диспозиції його бачимо, (це зазначили майже всі критики) багато нерівномірности, багато так сказати-б, архітекторічних похибок. Образи кріпацького некладана початку поеми, які повинні-б творити її зруб, виведені скіцово, а малюнки столиці, які є неначе вищими поверхами тої будівлі, куди ширші її більше викінчені; вони придають їй, вбивають у землю. Можна-б сказати, що поет непотрібно двічі являється в царських палатах, через те повторюється до якоїсь міри і творові своїйому надає зайву розтягнутість. Можна її цей закид робити, що забагато слушної в решті горечі її обурення, паде на царя, а патамість майже не згадується тут про тих провінціоначних цариків, про тих панів-собачників, що так упрямо піддержували тодішній суспільний лад на Україні. Чимало закидів можна ставити до „Сну“. Але-ж у відповідь, годиться пригадати, що твір збудований із видержанням архітектонічних розмірів, твір викінчений рівномірно у всіх частих, втратив-би характер сну, не був-би „якимсь чудним дивом, яке сниться тільки юродивим та п'яницям“. Це бачить і сам поет і тому на кінці поеми каже:

*„Не здивуйте,
Брати мої милі;
Я не своє розказував,
А те, що приснилось“.*

Високої поетичної вартости годі відмовити „Снови“^(*).

**) Говорить це д-р Альфред Єнзен Taras Schewtschenko.
стр. 122.*

Поки криється перш усього в чудових описах природи (Лічу, Дивався, — аж співає), а даліше в глибоко ліричних установах (Дуже моя убогія), ще даліше в високо патрістичних моментах („І города, і Глухова,“ „І ми скочили з тобою“).

Для української літератури має „Сон“ своє окреме значення, якого мужий критик не годен гідно оцінити. Це перше спроба дати власний, загальний, хоч-би тільки екіпно начерковий образ народнього гори і кривди. Ніколи дові українська поезія не спромоглася на таке відважне, етакже живе слово, певно жадно і болно, гніку й обурення, куди й (доко), гривої сатири. Як обережно малював Котляревський картину суцільного побуту на Україні в кінець XVIII століття, як уважно малював він свій дійсний намір фантастичними відтінками тавротії, а як сміло, як нестрашенно виступав маводій Тарас на бій із всемогучим противником, мав Давид та Голіятю. І не тільки у тім противнику бачить Шевченко прочину лавл — ні, він пильно розглядається також окоже, своїми власними землями, шукаючи й за ними вини. Під „Сон“ починається свідомо самокритика, аналіз нашого народнього „я“, бажання розкрити правду, хоч-би вона була й незвати як боляча, хоч-би прийшлося своїх передових людей „позвати“ назвати, хоч-би прийшлося кинути їм у лице таке обидливе слово, як отес „варшавське сміття“ й отця „грива Москва“).

„Сон“ написаний 8. липня 1844 р. в Петербурзі, ходив з-разу, як твір на-скріз цензурний, у підписях. Він то й стався одною з причин Шевченкового арешту й прогнання. Видно це з питань, які поставлено йому дня 21 квітня 1847 р. під-час слідства**).

* *Дорогою тию ишов Кудіс у дурній добі своєї літературної діяльності та, на жаль, зайшов на мінімі, а-належи загнався ведений своєю палити відчемо та мидно ризикуваваний двома думами, які скривалися в його дивній, незвичайно сконструованій одежі.*

** С. В. 15. *Сь какою цвелью вы сочинили стишкн, аговоріце возмущають умь! Малороссіянн противь нашего при-*

Видруковано „Сон“ у-перве 1859 р. в Ляйпціг-у в одному із зошитів „Русско-ї Бібліотек-и“ поруч заборонених віршів Пушкіна, але з такими похибками і в такій безугарній формі, що самі видавці не зважилися пустити його в світ. Року 1865 видав „Сон“ Ксенофонт Климкович окремою книжечкою у Львові. Дальше явився він у Львівському „Кобзарі“ Доманицького, у яких єсть повний текст. Але в пізнійших виданнях, як ось Д. Дорошенка*), та тов. „Друкарь“**) „Сон“ знова сильно поцарапаний.

Рукопись поеми знаходиться в архіві „Департамента Поліції“ в Петербурзі. Це мабуть найперша редакція.

Крім автографу мається копія писана рукою М. Максимовича (у д. В. Науменка), рукопис Л. Жемчужникова і еще одна копія писана рукою Честахівського, (в Чернігівському музеї ім. В. Тарновського) та рукописе д. Богданенка.

Це, та ще тексти „Сну“ у виданні Львівському 187 і в Пражському „Кобзарі“, творять матеріял для редаговання поеми.

Критика прийняла „Сон“ неоднаково.

Драгоманів назвав його приміром „розтріпаности“ поета***) Франко, зіставляючи „Сон“ з „Кавказом“, сказав, що обі отці поеми, це оскарження темного царства за теперішні її мшувні кривди України, тільки „Сон“ — оскар-

вительства, читали эти стихи и разные писки вли въ обществахъ друзей вашихъ и давали имъ списывать оныя...

В. 16) Какими случаями доведени вы были до такой наглости, что писали самыя дерзкія стихи противъ Государя Императора и до такой неблагодарности, что сверхъ великости Священной Особи Монарха, забыли въ Немъ и въ Августѣйшемъ семействѣ Его личныя вашихъ благодѣтелей, столь нѣжно поступившимъ при выкупѣ васъ изъ крѣпостного состоянія?

**) Повний збірник творів Т. Г. Шевченка. Катеринослав 1914. стр. 84. „Сон“ (викинуто 234 рядків).*

***) Кобзарь, Петроград 1917., т. I стр. 184 (викинуто 236 рядків).*

****) „Громада“. 1879, № 4. стр. 187.*

ження з більше партикулярного, українського становника, а „Кавказ“ побудований на ширшій, можна сказати, на загально-людській основі*)

Омелян Огоновський**) вважає „Сон“ вислідом тої переміни, яка збулася в поглядах поета, коли він збувся старокозацького патріотизму, а перенявся обуренням до царської самоволі.

Єфремов знова єсть тої думки, що в поезіях „Сон“, „Кавказ“ і „Юродивий“ Шевченко являється апостолом політичної волі, бо знає він, що обі воли, суспільна і політична свобода тісно з собою зв'язані і що одна неולי другу родить і одна з одної підмогу має.

На його думку трудно знайти другого поета, щоб так умів вишукати дошкульне місце у супротивника й такого завдати тяжкого удару, не лякаючись за це кари од розгніваного ворога „Тонка іронія, белошадний сарказм, обурення гнівне — все пускає він у діло, щоб адискредитувати систему гніту й безправности“¹⁾.

Вищої артистичної вартости відмокнує йому (Сизев²⁾).

Як бачимо погляди критиків сильно розбігаються, залежно від того, з якої точки кожний з них глядить. Єфремов із становника української літератури, не шукаючи загальних світових вартостей.

При „Сні“, як і при багатьох інших Шевченкових політичних творах діється авторови кривда тому, бо він у цих творах на-екстрім національний.

*) „Причинки до оцінення поезій Т. Шевченка („Світ“ Львів 1881. стр. 197).

**) *Кобзарь Тараса Шевченка. Частина перша. У Львові 1893. стр. XCIX.*

¹⁾ *Сергій Єфремов. Шевченко. Збірка. Київ 1914. стр. 26.*

²⁾ *Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben von Alfred Jensen. Wien 1916 стр. 117.*

Там-же (сторона 104) пише цей критик: „Сон“ це ідека сатира, це під впливом Данта та Міцкевича начеркненний образ фантастичної подорожі з України до Петербурга.

Така-ж кривда діється й иншим оригінальним поетам, яких твори наскрізь овіяні ароматом рідного краю, його радощів і горя. Вони для чужинців не зрозумілі, а часто й своїми недоцінені, коли отсі свої хочуть стати на якомусь, ніби - то загально - людському становищі.*) Вже одна наскрізь оригінальна мова, вірш і загалом форма, стають на перешкоді чужому, або відчуженому критикови.

Вже Франко 1891 р. вказав був на залежність „Сну“ від Міцкевичого „Peterburga“**). „Dzia-дів“ і „Przeglądu wojska“ та Пушкінової поеми „Мѣдний всадникъ“***).

Dr. Jensen додав ще й Дантову „Божественну комедію“.

Тільки, і таких знаменитих та великих творів, впливає на невеличку Шевченкову поему, Що-ж з неї тоді останеться? Вони її геть придавлять, заллють словами і думками, сторощать оригінальність наміру так, що останеться якійсь хіба марний зліпок, якийсь конгломерат, одним словом „чужий жупан не на мене шитий“.

А прецінь нічого подібного не відчуваєте, читаючи „Сон“.

Навіть читач, який добре тямить Данта, Міцкевича й Пушкіна читає „Сон“, не думаючи про „Petersburg“, „Божественну“ і „Меднаво всадника“.

Хто шукає впливів, той їх конечно дошукаться у кождім творі, особливо більшої ваги, та ще в політичному творі.

А до того тяжко не дошукатися впливів такого генія, як Данте, а коли не його так Шекспіра та Гетого. Кілько-ж то поем та повістий знайдеться у світовій літературі. яких зложення не можна-би зробити залежним від Прометея, Дон Хуана, Фавста й Гамлета?

*) Великий польський поет Словацький і великий Українець, російський письменник Гоголь, можуть тут бути примірами.

***) „Зоря“. 1891. стр. 89.

***) Др. Третяк. „Про вплив Міцкевича і т. д.“ Краків. сдр. 21 — 31.

Але чи це шукання впливів кінечне та потрібне, коли якийсь твір являється у своїй остаточній формі, як щось нового, оригінального, коли він має якусь видиму ціль, якусь своє нове завдання?

Чи треба мандрівку Шевченка з України до Петербурга робити затежною від мандрівки Данта по пеклі, коли Шевченко сам не-давно що-йно таку мандрівку перебув і не потребував цієї ідеї позичати в італійського генія? Чи треба підсунути Шевченкови підзор позичок в описах Петербурга та Петрового пам'ятника, коли він сам мешкав у Петербурзі і тії палати над Невною і той мозаїжовий пам'ятник що дивив на власні очі бачив? Може яке слово і який зворот та порівняння і попадеться у його так само як у Міцкевича й Пушкіна, але хіба-ж кожному з нас не попадаються на уста подібні слова звороти й порівняння?

Не в тім річ, чи в подробицях єсть щось подібного, а в тім, чи цілість являється твором новим, оригінальним творчим.

А сумніву нема, що поема „Сон” єсть таким новим твором. Хочби десятьох поетів писало було про статую Петрову, Шевченко, як український поет, живучи в Петербурзі, мусів про неї написати. Не годен був мовчки перейти попри цей монумент поневолення рідного краю і народу.

Тарас Шевченко.

С О Н.

Духъ истини, якого міръ не можетъ
пріяти, яко не видить его, ни-же
знаеть его.

Іоан. гл. XIV, ст. 17.

У всякого своя доля
І свій шлях широкий;
Той мурус, той руйнує,
Той неситим оком
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою,
Взять у домовину;
Той тузами обірає
Свата в його хаті, 10
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата;
А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться,
Викде нещасливий
У тебе час, та й занустить
Пазурі в лещітки. —
І не благай, не вимольять
Н діти, ні жінка. 20

А той, щедрий та розкішний,
Все храми мурує,
Та „отечество“ так любить,
Так за ним бідкує,
Та так з його, сердешного,
Кров, як воду, точить!...
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі,
Як ягнята: „Нехай каже. —
30 „Може, так і треба!“

Так і треба! Бо немає
Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте,
Та якогось раю
На сім світі бажаєте...
Немає! немає!
Шкода й праці! Схаменіться:
Усі на сім світі,
40 І царята і старчата,
Адамові діти!
І той... і той... А що-ж то я?
Ось-що, добрі люде:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень;
А вам нудно, жалуетесь...
Їй Богу, не чую!
І не кричіть! Я свою шю,
А не кров людськую.

I.

О так, ідучи по-під-тинню
 З бенкету пияний, у-ночі, 50
 Я міркував собі йдучи,
 Поки дошлентавсь до хатини.
 А в мене діти не кричать
 І жінка не лас, —
 Тихо, як у раї,
 Усюди божа благодать:
 І в серці, і в хаті.
 Ото-ж я ліг і спати;
 А вже підпийлий як засне
 То хоч коти гармати, 60
 І усом не моргне.
 - Та й сон-же, сон, на причуд дивний,
 Мені приснився:
 Найтверезійший би упився,
 Скупий жидюга дав би гривню,
 Щоб позирнуть на ті дива:
 Та чорта з-два!
 Дивлюсь: так, буцім-то сова
 Летить лугами, берегами,
 Та ветрями, 70
 Та глибокими ярами,
 Та широкими стенами,
 Та байраками:
 А я за нею, та за нею
 Лечу й прощаюся з землею:
 Прощай, світе! Прощай, земле,
 Неприязний краю!
 Моє горе, моє люте
 В хмари заховаю.
 А ти, моя Україно, 80

Безталанна вдово!
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову,
На розмову тиху, сумну,
На раду з тобою;
О-півночі падатиму
З чистою росою.
Порадимось, посумуєм,
Поки сонце встане,
90 Поки твої малі діти
На ворога встануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово-небого!
Годуй діток! жива правда
У Господа Бога!“

Лечу... Дивлюся—аж світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
100 Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади ряні похилились.
Тополі—на волі
Стоять собі, мов сторожі,
Розмовляють в полі.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
110 Зеленіє, вмивається
Ранньою росою,
Ємивається, красується,
Сонце зустрічає —

І нема тому почину,
І краю немає.
Ніхто його не додбає
І не розруйнує,
І все то те... Душе моя!
Чого-ж ти сумуєш?
Душе моя убогая!
Чого марно плачеш?

120

Чого тобі шкода? Хіба ти не бачиш?
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися! А я полечу
Високо-високо за синії хмари:
Немає там власти, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуць.
Он глянь, у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуць
Паняць недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію в військо оддають,
Бо його, бач, трохи... А он-де під тином
Опухла дитина голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне.

130

А он — бачиш?.. Очі, очі!
На-що ви здалися?
Чом ви з-малку не висохли,
Слізьми не злилися?
То покритка по-під-тинню
З байстрам шкандибає,
Батько й мати одцурались,
Чужі не пускають,

140

Старці навіть цураються...

А панич не знає,
З двайцятю, недоліток,
Душі пропиває.

150

Чи Бог бачить із-за хмари
Наші сльози, горе?
Може, й бачить, та помага,
Як і отті гори
Предковічні, що політі
Кровію людською!..

160

Душе моя убогая,
Лишенько з тобою!
Упемося отрутою,
В кризі ляжем спати,
Пошлем думу аж до Бога,
Його розпитати:
Чи довго ще на сім світі
Катам панувати?
Лети-ж, моя думо, моя люта муко!
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Своє товариство! Ти з ними росла,
Ти з ними кохалась; їх тяжкії руки
Тебе повивали. Бери-ж їх, лети,
Та по всьому небу орду розпусти!

170

Нехай чорніє, червоніє,
Полум'ям повіє,
Нехай знову ригá змії,
Трупом землю криє.
А без тебе я де-небудь
Серце заховаю.
А тим часом пошукаю
На край-світа раю.

II.

Лечу я знов по-над землею,
 І знов прощаюся я з нею.
 Тяжко матір покидати 189
 У безверхій хаті,
 А ще гірше дивитися
 На сльози та лати.

Лечу, лечу, а вітер віс;
 Передо мною сніг біліє;
 Кругом бори та болота,
 Туман, туман, та пустота..
 Людий не чуть, не знать і сліду
 Людської страшної ноги...
 І вороги й не-вороги, 190
 Прощайте! В гості не приїду.
 Упивайтесь, бенкетуйте!
 Я вже не почую;
 Один собі на вік-віки
 В снігу заночую.
 А поки ви дознаєтесь.
 Що ще єсть країна
 Неполита слізми, кровю,
 То я одпочину,
 Одпочину...“ Аж слухаю: 200
 Загули кайдани
 Під землею. Подивився...
 О, люде поганій!
 Де ти взявся? Що ти робиш?
 Чого ти шукавш
 Під землею? Ні! Вже, мабуть,
 Я не саховаюсь

І на небі! За що-ж кара?
За-що мені муки?
210 Кому я що заподіяв?
Чії тяжкі руки
В тілі душу закували,
Серце запалили
І мов тую чорну галич—
Думи розпустили?

За-що, не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь!
А коли я спокутую?
Коли діжду краю?
220 Не бачу й не знаю.

Заворушилася пустиня...
Мов із тісної домовини
На той останній страшний суд
Мерці за правдою встають.
То не вмерлі, не зариті,
Не судá ідуть просити;
Ні, то люде, живі люде,
В кайданах забиті,
Із нор золото виносять,
230 Щоб пельку залити
Неситому... То каторжні!
А за-що? Те знає
Вседержитель; а, може, ще
Й він не добачає!
Он де злодій штемпований
Кайдани волочить;
Он розбійник катований
Зубами скрегоче,

Недобитка, товариша,
Зарізати хоче.

240

А між ними, запеклими,
В кайдани убраний,
Цар всесвітній, цар волі, цар
Штепом увінчаний.
В м'юці, в каторзі—не просить,
Не плаче, не стогне...
Раз добром налите серце
В-вік не прохолоне.

А де-ж твої думи, рожевії квіти?
Доглядані, смілі, викохані діти?
Кому-ж ти їх, друже, кому передав?
Чи, може, на-віки в серці заховав?
Ой не ховай, брате! Розсип їх, розкидай
Зійдуть і ростимуть, і вийдуть з них люде.

250

Чи ще митарство, чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно, —
Мороз розум будить.

III.

І знову лечу. Земля чорніє.

Дрімає розум, серце мліє.

Дивлюсь: хати понад шляхами

260

То город із стома церквами,

А в городі, мов журавлі,

Замуштрували москалі,

Нагодовані, обуті

І кайданами окуті,

Муштруються. Ще далі гляну:

Аж у долині, мов у ямі,

На багновищі город мріє;

І хмарою над ним чорніє
270 Туман холодний... Долітаю, —
То город без краю.
Чи то він турецький?
Чи то він німецький?
А може те, що й московський!
Церкви та палати,
Та пани пузаті,
І ні однісінької хати!
Смеркалося. Огонь — огнем
Кругом запалало,
280 Аж злякався.. — „Ура! Ура!
Ура!“ закричали.

„Цу-цу, дурні! Схаменіться!
Чого се ви раді?
Що орете?“ — „*Экой хохоль!*
Не знаетъ параду!
У насъ парадъ. Самъ извоитъ
Севодня гуляти.“
„Та де-ж вона, тая цяця?“
— „*Вонъ — видишь палаты?*“
290 Штовхаюсь я; аж землячок,
Спасибі признався,
З цинковими гудзиками:
„*Гдѣ ты здѣсь узляся?*“
„З України“ „*Да какъ же ты*
И говоритъ не вмиешь
По здѣшнему?“ — „Ба ні, кажу,
Говорить я вмію,
Та не хочу. — „*Экой чудакъ!*
Я всѣ входы знаю;
300 *И здѣсь служу; коли хочешь,*

*Въ дворець попытаюсь
Ввести тебя. Только, знаешь.
Мы, братъ, просвѣщенны, —
Не поскупись полтинкою!“*
— „Цур тобі, мерзений
Каламарю!“

І зробився

Я знову незримий.
Та й пропхався у палату.
Боже мій єдиний!
Так от-де рай! Уже на-що 310
Золотом облиті
Блюдолизи! Аж ось і с а м.
Високий, сердитий,
Виступас. Обік його
Жіночка небога.
Мов опеньок засушений.
Тонка, довгонога
Та ще й на лихо сердешна
Хита головою.
„Так отце-то та богиня?! 320
Лишенько з тобою!
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяцю, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоїм віршомазам!
От-то дурний! А ще й битий!
На квіток повірив
Москалеві! От і читай,
І йми ти їм віри!“

За богами—панства, панства 330
У сріблї та златї!

Мов кабани годовані,
Пикаті, пузаті!
Аж потіють та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло самих: може, вдарять,
Або дулю дати
Благоволять — хоч маленьку,
Хоч пів-дулі, аби тільки
340 Під самую пику.
І всі у-ряд поставали,
Ніби без язикі,
А-ні телень!.. Цар цвенькає,
А диво цариця,
Мов та чапля на болоті
Скаче, бадьориться.

Довгенько в двох похожали,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли
350 (Здалека не чути) —
Об „отечестві“, здається,
Та нових петлицях,
Та об муштрах ще новіщих;
А потім цариця
Сіла мовчки на дзиглику.
Дивлюсь: цар підходить
До найстаршого, та в пику
Його як затопить!
Облизався неборака,
360 Та меншого в пузо—
Аж загуло!.. А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той — меншого.

А менший малого,
А той дрібних; а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по улицях,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті голосити, 370
Та верещать, та як ревнуть:
„Гуля наш батюшка, гуля!
Ура! ура! ура-а-а!“

IV.

Зареготався я, та й годі;
А й мене давнули
Таки добре. Перед світом
Усе те заснуло;
Тільки де-де православні
По кутках стогнали
Та стогнучи, за батюшку 380
Господа благали.
Сміх і сльози! От пішов я
Город озирати.
Там ніч, як день. Дивлюся я:
Палати, палати
По-над тихою рікою,
А беріг обшитий
Увесь каменем. Дивуюсь,
Мов несамопитий;
Як то воно зробилося 380
З калюжі такої
Таке диво! Оттут крові
Пролито людської

І без ножа! По тім боці
Твердиня й дзвіниця,
Мов та швайка заїострена,
Аж чудно дивиться,
І дзигарі теленькають.
От я повертаюсь —
400 Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває.
А на коні сидить охляп,
У свиті — не свиті,
І без шапки; якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує, — от-от річку,
От-от перескочить.
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
410 Загарбати. Хто-ж се такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
„Первому Вторая“
Таке диво поставила.
Тепер же я знаю:
Се той Первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову-сиротину.
420 Кати, кати, людоїди!
Наїлись обое,
Накралися! А що взяли
На той світ з собою?
Тяжко, тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України.

Стою, заміраю.

А тим часом тихо, тихо

Та сумно співає

Щось такеє невидиме: 430

„Із города, із Глухова

Полки виступали

З заступами на лінію.

А мене послали

У столицю з козаками

Наказним гетьманом.

О, Боже мій милосердний!

О, царю поганій!

Царю прókлятий, неситий,

Гаспиде лукавий! 440

Що ти зробив з козаками!

Болота засипав

Благородними кістками!

Поставив столицю

На їх трупах катованих

І в темній темниці

Мене, зольного гетьмана,

Голодом замучив

У кайданах!... Царю, царю!

І Бог не розлучить 450

Нас з тобою: кайданами

Скований зо мною

На вік-віки. Тяжко мені

Вітатъ над Невою!

України далекої,

Може, вже немає...

Полетів би, подивився,

Так Бог не пускає.

Може, Москва випалила

460 І Дніпро спустила
В синє море? розкопала
Високі могили,
Нашу славу? Боже милий!
Зжалься, Боже милий!“
Та й замовкло. Дивлюся я:
Біла хмара криє
Сіре небо; а в тій хмарі —
Мов звір в гаї виє.
То не хмара, білі птахи
470 Хмарою спустились
Над царем тим мусянжовим,
І заголосили:
„І ми сковані з тобою,
Людоїде, змию!
На страшному на судищі
Ми Бога закриєм
Од очий твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав голих і голодних
480 У сніг на чужину
Та й порізав, а з шкур наших
Собі багряницю
Попив жилам твердими,
І заклав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий, проклятий!“

V.

Розлетілись, розсипались.
490 Сонечко вставало;

А я стояв, дивувався
Так, аж страшно стало.
Уже вбогі ворушились,
На труд поспішали,
І москалі на розпутьях
Уже муштрувались.
По-край улиць поспішали
Заспані дівчата,
Та не з дому, а до-дому:
Послала мати 500
На цілу ніч працювати,
На хліб заробляти,
А я стою, похилившись,
Думаю, гадаю:
„Як-то тяжко той насущний
Люди заробляють!“

От і братія синіула
У сенат писати
Та підписувать, та драти
І з батька і з брата. 510
А між ними і землячки
Де-де проглядають;
По-московськи так і чешуть,
Сміються та лають
Батьків своїх, що з-малечку
Цвенькати не вчили
По-німецьки, а то тепер
І кисни в чорнилі...
Пявки, пявки! Може, батько
Останню корову 520
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови!...
Україно, Україно!

Отсе твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі,
Московською блекотію,
В німецьких теплинях
Заглушені. Плач, Україно,
530 Бездітна вдовице!

Піди лишень, подивиться
До царя в палати:
Що там робиться? Прихожу —
Старшина пузата
Стоїть рядом, соне, хроне
Та понадувалась,
Як індки, і на двері
Косо поглядала.
Аж ось вони й одчинились —
540 Неначе з берлога
Ведмідь виліз. Ледве-ледве
Переносить ноги,
Та одутий, аж посинів:
Похмілля прокляте
Його мучило. Як крикне
На самих пузатих, —
Всі пузаті до одного
В землю провалились.
Він вилупив баньки з лоба,
550 І всі затрусилась,
Що остались. Мов скажений,
На менших гукає, —
І ті в землю; він на дрібних, —
І ті пропадають;
Він до челяді і челядь —
І челядь пропала;

До москалів, — москалики
Тільки застогнали,
Пішли в землю! Диво диво
Сталося на світі! 560
Дивлюся я, що дальш буде,
Що буде робити
Мій ведмедик? Стоїть собі,
Голову понурив
Сіромаха. Де-ж ділася
Ведмежа натура?
Мов кошеня — такий чудній!...
Я, аж засміявся!
Він і почув, та як зикне!
Я й перелякався, 570
Та й прокинувся.

Оттаке-то
Приснилося диво!
Чудне якесь! Таке тільки
Сниться юродивим
Та п'яницям. Не здивуйте,
Брати мої милі,
Що не своє розказав вам,
А те, що приснилось.

8/VII. 1844.
Петербург.

Перводрук: Окремою книжечкою, за-
ходом Кс. Клімковича у Львові 1865

Пояснення.

- Вірш 9 „Той тузами обірає брата в своїй хаті“, — туз, або ас, найвища карта в якомусь колірі. Тузами обірає — виграє гроші в брата свого, якого запросив до себе в хату.
- „ 15 Кішечка, кошечка — мале котеня.
- „ 56 Благодать — добро.
- „ 65 Гривня — старинний гріш; кусок зрібла, що чінали його, як прикрасу коневі до гриви. Рівналася гривня із княжих часів 1 фунтові штерлінгів. Гривенник, це пізнійший гріш з російських часів; десята частина рубля — 10 копійок.
- „ 70 Нетрі — дебри, лісом зарослі.
- „ 73 Байрак — лісок у балці.
- „ 114 Почин — початок.
- „ 143 Шкандибати — іти хромаючи, на-силу йти.
- „ 146 Старці — убогі, що ходять за прошенням хлібом, шиці. В Галичині кажуть: діди.
- „ 149 Душі пропиває — пропиває маєток, бо за крипацьких часів продавали її купували кріпаків; це називалося душі. Не казалося тоді: він має 1000 десятин, а: у його 120 душ.
- „ 169 Орда — татарське слово: череда, відділ війська. Як надходили Татари, народ казав „орда йде!“
- „ 192 Бенкетувати—(від французького слова „банкет“, шир, святочне уголення), — ширувати.
- „ 214 Галич — галки, грачі.
- „ 230 Пелька — глотка, гортанка.
- „ 231 Каторжні — ті що відбувають каторгу, цеб то тяжкі роботи. (Каторга, слово грецьке, значить судно, отже ті, що приковані були до весел гребти. Пізніше каторжними звали також робітників у кональнях).

- Вірш 235 Штемпований — таврований, значений, щоб
пізнати було, коли-б хотів утікати. Штемп —
клеймо, тавро, яке випікали на тілі.
- „ 255 Митарство — від мито (Mant - Zoll) оплата
на границі. Митар — митник, той що збирає
мито. Митарство — покута душі. По народньому
повір'ю, як душа вийде з тіла, так зараз у по-
вітрі злітають злі духи та ангели, і тянуть її
хто в пекло, а хто до неба. Це митарство.
(Сімович).
- „ 267 На багновиті город мріє; — це Петербург, по-
будованийний Петром Великим 1703 р. там де Не-
ва впадає до Финського залву.
- „ 283 „Що орете?“ — чого кричете?
- „ 303 Полтинка — пів рубля срібного.
- „ 311 Блюдолизни — ті що миски облизують, що ра-
до їдять при чужому столі, — галанаси.
- „ 311 Аж ось і с а м. Сам — цар Микола I, панував
від 1825 до 1855 р.
- „ 332 Пикаті, пузаті! — з товстими лицами й велики-
ми черевами.
- „ 342 А-ні телень!... Ні словечка.
- „ 354 Дзигляк — (з німецького) — стільчик, табурет.
- „ 379 За батюшку — себ-то: за царя.
- „ 388 393 — Опис Петербуга, який побудовано на
багні 1708 року. Вислав туди Петро 40.000 робіт-
ників, в грудні 1709 знова 40 тисяч, в 1710 зно-
ва, 1712 знова, а 1714 ще 34.000 з того мало
хто вернувся домів; всі вони померли від
недуг та від тяжкої праці. Не даром говорили
що нова столиця побудована на людських кістках.
- „ 412 „Первому Вторая“. Первому, себто Петрови Ве-
ликому, (1689 — 1725), Катерина II (1762 — 1796).
- „ 430 Глухів — після Мазепи столиця України.
- „ 432 З заступами (з рикалями, мотиками) на лінію,
себто копати канали. Числять, що при копанню
Ладозьського каналу, на Волзі та на Кавказі
згинуло коло 20.000 козаків.

- Вірш 435 Полковник, Павло Полуботок, був після смерти гетьмана Скоропадського, заступником гетьмана (наказний гетьман), який разом з генеральною старшиною мав у всім радитися Велямінова. Українські справи переведено тоді з міністерства справ заграничних (самостійність) в завідування сенату, як провінцію Росії. Коли-ж Полуботок обстоював права України, домагався вибору гетьман, та повернення Переяславського договору, цар Петро закликав його в Петербург, де з-годом велів його разом із старшинами арештувати. Полуботок помер 1724 р. в Петропавловській кріпості
- „ 439 Гаспід — їдовітвій змій (аспід), а дальше чорт, біс.
- „ 448 „Царю, царю!
І Бог не розлучить
Нас з тобою:“
і дальше — це відгук розмови, яку, кажуть, провадив Полуботок з царем Петром перед своєю смертю, і в якій сказав йому не одно гірке слово правди.
- „ 470 Над царем тям мусянжовим, — себ-то над статуєю Петра Великого, влитого з бронзи. Мусянжовий — з мосяжу. Мосяж, німецьке: мессінг, мішання міді й цинку.
- „ 472 „І ми сковані з тобою“ . . . і дальші вірші, це обжаловання тих Українців, що погибли у війнах, які провадив Петро Великий, при будові Петербурга, й при копанню каналів. Він їх погнав на чужину, порізав, із їх шкур пошив собі багрянцю твердим жиламв.
- „ 526 Блєкота — блекіт рослина, *cicuta*, (так називають також у Галичині *Conium maculatum*). Отруя.

ВЕЛИКІЙ ЛЬОХ.

Дня 22 мάρця 1845 р. скінчив Тарас Шевченко науку в Петербурзькій Академії мистецтва й одержав диплом „Свобідного Художника“.

На другий день, себ-то 23 мάρця, писав він до Якова Кухаренка: „Огамане. Я сьогодні Петербург покидаю. Буду літом у Таганрозі, то будь ласкав, напиши до мене, як там шлях найти до твого гнізда*)“. Письма до себе просить Шевченка слати в Миргородський повіт, в село Марійнське.

24. мάρця 1845. рушив з Петербурга на Україну**).

По дорозі постунив у Москву, де побачився із своїм другом Щепкиним та з істориком проф. О. Бодяньським, якого прохав ще перше у листах, щоб він komponував йому текст до видів України.***) Значиться Шевченко їхав на Україну з окремим, особливим наміром рисувати нашу старовину, тих „відків слави, дідівщини“, до яких відносився заєдно з такою любовю. Ще перед святами приїхав до Квіва⁴⁾; а звідси через Васпльків, Білу Церкву й Лисянку прїбув на свята до Будищ.

*) *Твори Т. Шевченка. Видання В. Яковенка. 1911. том другий. Стр. 350.*

**) *Зоря, 1894. С. 5. Повісти и позы Шевченка, Київ. 1888. Стр. 364 й далі.*

Кониський, Тарас Шевченко — Грушівський Том I. Стр. 148.

**) „Нарисую види, які єсть на Україні, чи то історією, чи красотою прикметні... а текст історичний будете ви komponувать“. *Видання Яковенка, як вище сторона сторона 349,*

4) *Кониський Ор. cit. стр. 150.*

Скільки історичних споминів мимохіть пересунулося перед очима поета і яким контрастом являлися вони супроти буденного діїсного життя!

Цілий май подорожував Шевченко далше по Звенигородському та Канівському повіті, відвідуючи знайомих та рвсуючи. За весь той час, аж до осені 1845 р. не писав нічого. В його голові збиралися матеріали до творів, які повстали того-ж року в осені.

У Квіві зійшовся поет з гуртком патріотичної, освіченої молодіжи (Куліш, Максимович, Пильчиків, Андрузський, Білозерський і другі), яка перенята була визвольними кличками і кличі тії, особливо-ж визволення народу з кріпацтва, заходилася нести її проповідувати між українськими панами. Вже отся одна ідея мусіла зблизжити нашого поета до гуртка „україністів“, як пізнійше уряд назвав членів цього гуртка*).

З одного боку старші знайомі, відомі українські пани, з другого ентузіастична молодіж, це була атмосфера, у яку попав Шевченко. Що атмосфера така не могла зле впливати на формовання історично-суспільних поглядів молодого поета — це певно. У його духовії робітні протягом весни й літа 1845 р. велася перебудова, йшли приготування до нових праць, до пишших, як передше творів. Дрібних, ліричних віршів він тепер не пише. Немов відпочиває й набірає широкого віддиху до більших творів.

Тим-часом заходиться, щоб у Квіві знайти собі ґрунт до прожитку. Знайомі стараються примістити його при „коміссі-ї для разбора древныхъ актовъ“, яка зорганізувалася в столиці України перед двома роками (1843), а до якої належали знайомі поета: Максимович, Юзефович, Іванішев, Селін і другі. В круг ділання тої комісії входила також опіка над археологічними й історичними пам'ятниками української минушини, Шевченко, як відомий тоді артист-маляр, являвся для неї дуже бажаним співробітником**).

*) *Куліш: „Хуторна поезія“, стр. 8.*

Для них молодий, геніяльний поет, та ще дитина лоду, являвся, мов післанець з неба, мов „видиме оправдання їхнього патхненія з виш“.

***) *Дитлом, „Живописна Україна“, „Русскіе Полководци“ Пашевого, і т. д.*

Поки робилися отсі заходи, Шевченко рушив на лівобережну Україну, провідати деяких своїх знайомих. Був також у Ромнах на славнім ярмарку, де можна було стрінути багато людей, мов на якому карнавалі. Тут і справді приглянувся поет до тодішнього українського панства.

В серпні їздив Шевченко по Переяславському повіті і в Переяславі познайомився з лікарем і професором духовної семінарії Козачковським.

З Переяслава вернув у Київ, де чекало на його іменовання співробітником комісії з платнею 150 карбованців у рік.

В листопаді дістав наказ генерал-губернатора Бібікова, їхати в Полтавщину „для нѣкоторыхъ розысканій“.

Бібіков наказував йому довідатися, які є по Полтавщині могили, давні руїни і в-загалі останки життя й історичних подій і, коли можна поробити з них малюнки.*)

Здається, що Шевченко не дожидався цього приказу на письмі, лиш знаючи, що він буде даний, поспішив у дорогу до любого діла.

Здається перше відвідав Густинь і Густинський монастир, а дальше у Дехтярі й Переяслав. Тут він наспів у жовтні, трохи хорий, лічив його Козачковський. Подувавши, він весь свій час віддав змальованню видів з Переяславської старовини. З Переяслава їздив у Андруші, Трахтемирів. Монастирище, Потоки, Василівку й Вюнница. Скрізь промовляла до його старовина, коли не будівлями та руїнами, то історичними споминами.

Це був матеріял, на якому Шевченко в осені того року, тоді коли треба було припинити малярські праці, став будуват свої нові поетичні твори.

На такому життєвому фоні й на таких матеріялах збудований: „Великий льох“.

Певно, що й при тій Шевченковій поемі, як і при кожній вишій, можнаби за джерелами шукати по цілій світовій літературі, але хто знає гаразд твори нашого генія і

*) *Кониський Тарас Шевченко — Грушівський. Том I, стр. 163.*

його життя, хто розуміє його вдачу і неначе бачить його духову кухню, той певний, що його твори витікали не з поем і книжок чужих авторів, лиш з власних переживань. Це було головне й певне джерело. Шевченко писав те, що пережив, чим шире перенявся, що глибоко запало в його душу. І на прогнанню, коли була йому нагода писати російською мовою, він не брався до переводів, ані пересілів та порерібок, лиш перетворював у прозі свої власні колішні поеми та писав повісті основані, на власних переживаннях.

Як у „Сні“ дає нам Шевченко поетичний образ своєї їзди з України в Петербург, так „Великий льох“ являється вислідом того перебування поета віч-на-віч з українською старовиною, того оглядання її рисовання руїн і могил, того дотику його теплої руки до зимної, трухлої домовини, у якій похоронена наша минушість.

Шевченко з-давна прислухався до голосу могил і руїн*) і в містерії „Великий льох“, промовив до нас образами її візіями, які вони йому навіяли.

Драматична цюема, польського поета Адама Міцкевича, „Dziady“, у якій також виступають покутуючі душі, могла мати деякий вплив на переведення ідеї в дійсність, але сама ідея виникла з глибоких переживань нашого поета. Уявляю собі генезу „Великого льоху“ так: Поет з-давна цікавився могилами й руїнами, був навіть свідомий якогось дивного привязання до цих німих свідків живої давнини.

**) Следи стрічасмо скрізь у його творах („Холодний Яр“, „Свято в Чигирині“ і т. д.), а в „Дневнику“, 13 серпня він пише ясно: Я люблю археологію, й поважаю людей, що посвяtilи ся цій тасмничій матерії історії і я в-повні призначу пожиток таких розкопок. Але краще, як-би були не розкопували ніщої славної Савор — могили. Дивно й навіть нерозумне привязання до німих, нічого не говорлячих могил! Цілий день і вечер я все співав:*

У степену могила
З вітром говорила:
Повій, вітре буйшесенький
Щоб я не чорніла!

Тепер йому веліли розглянути їх ближче й змалювати. Їздив, слухав оповідань, рисував — і мимохіть вязав мнун-
ле з теперішнім. Народня легенда про великий Богдано-
вий льох*) дала останній товчок і, між 16 а 21. X. 1845 у „слав-
нім городі Миргороді“ являється містерія: „Великий льох“. Ш-
вченкові рисунки: „Богданова церква в Суботіві“ і „Бог-
данові руїни в Суботіві“**). скріпляють мене в цьому пе-
чеконанні.

В селі Суботіві, колишньому хуторі Богдана Хмель-
ницького, єсть два підземелля, так звані Богданові льохи,
великий і малий. Народ оповідає, що там схоронені скарби
великого гетьмана і що тоді, як Москаль розкопає льох, ста-
неться на Україні щось незвичайного.

Ото-ж Москалі збираються розкопувати Богданові льох-
и. Знають це три душі, сідають на похиленому хресті***)
Суботівської церкви і дожидаються, бо так сказав Петрові
Бог, що, як москаль розкопа Великий льох, тоді їх в небо
повпускають.

Перша душа, це дівчина — відданиця Прися. Вона
гралася з Юрусем гетьманенком і бувала в гетьманських па-
латах, але тяжкий гріх на душу взяла, перейшла гетьmano-
ви в-повні дорогу, коли він їхав у Переяслав Москві при-
сягати. І за те її тепер сестрички у рай не пускають.

Друга душа-це бідна дівчина, яка напоїла коня ца-
реви Петрови, в Батурині, коли він по зруйнованню цієї
гетьманської столиці, вертався у Москву. За це вона й досі
над козацькими степами літає, не знаючи, за що її карають.
Мабуть, „що всякому служила, годила, що цареві москов-
ському коня напоїла“.

Третя душа, це Канівська дитина, якої гріх такій, що
вона всміхнулася, побачивши тую пишну галеру, якою їхала

*) *Кобзарь видання Доманицького, С.-ПТБ. 1908. стр. 621.*

**) *Тарас Шевченко, як малюв написав Ол. Новицький Львів — Москва 1914 стр. 32 (ілюстрації),*

***) *На рисунку Шевченка: „Богданова церква“, видно добре цей, на право похилений хрест.*

цариця Катерина в Канів по Дніпрові. Вона була малою дитиною і не розуміла, що „тая цариця — лютий ворог України, голодна вовчиця“. А прецінь її за це її досі не хочуть на митарства пустити.

Смеркається і душі відлітають в Чуту, з-відкіль буде чути, що робитимуть Москалі з Богдановим льохом.

А тим часом надлетіли три ворони: українська, російська і польська та сіли на маяку в лісі.

Українська хвалиться, що спалила Польщу з королями, але її козаків не пощадила. Наймала їх, продавала і думала, що у війнах Хмельницького до решти їх винищить. Та вони, погані, за Мазени знова віджили. Але вона їх дальше мордувала, в Батурині, в Фінляндії, на Орелі та Ладозі — скрізь де лиш була нагода. Та що вона її не робила, як їй на підмогу її спішилися Москалі та інші вороги, Україна осталася не зруйнованою, а цієї ночі мають там родитися два близнята, оден, як Гонта, а другий зрадник запроданець, що катам до помочі стане.

Польська ворона — це хвалько. Вона величається, що „Парижі була із Радзивилом та Потоцьким три злоті пропила“

Третя, московська, величається своїми указами, тим скільки вона душ передушила та характеризує себе словами: „Сь Татарамн пошутила, сь мучителемь покутила, сь Петрухою попила, да все нїмцамь продала“.

Але всі три вони згідні у тому, що нового Гонту, українського Івана, треба зробити нешкідливим: треба йому чинами скрутити руки, розтопленим золотом залляти очі а як і це не поможе, замучити його всіми злами і муками. Але Українська ворона на при-кінці каже, що його треба поховати, поки сліпі люде, а то буде за пізно.

З тим і розлітаються, а надходить три лірники: оден сліпий, другий кривий, а третій горбатий. Почули, що в Суботів до розкопування Богданового льоху зійдеться багато люду, так ідуть мирянам про Богдана співати. Бачать понаставлювані хвигури і толкують кожній по своєму, по-що їх Москалі наонаставляли. А покв-що, сідають під берестом, щоб відпочати та покріпитися, а там, щоб і поспати.

*„День великий,
Ще будем співати“.*

Заснули. А між тим, Москалі докопалися до черепка, гнплого корита й кістяка в кайданах. Ісправник „трохи не сказився, що нічого, бачиш, взяти“ а побачивши лірників і довідавшись, що вони прийшли тут співати про Богдана, казав їх по московськи випарити.

*Так милий льох в Суботіві
Москва розкопала,
Великого-ж того льоху
Ще й не рошукалаєь.*

Такий зміст Шевченкової містерії.

Містерія (від грецького слова: містос — тайна), це твір, у якому оповідається про щось незвичайного, таємного. В середніх віках, у західній Європі, називали так твори про відкуплення роду людського, про Христа, його різдво, смерть та воскресення. З містерій з-годом витворилися різдвяні та пасхальні драми, а з них знова (не прямо з грецької трагедії) й сучасна європейська драма. Там має свої почин також і український вертеп. У Шевченковій містерії бачимо відгук, хоч і далекі, тогож вертепу (різдво Івана, Комета, комічна постать ісправника, мов у інтермедії, число три — (три душі, три ворони, три лірника і т. д.) І сама суть „Великого льоху“, про муки й відродження українського народу підходить під темп містерії. Так само й форма нагадує дещо вертеп (являються групами, одні по других, душі, ворони й лірники і проводять діяльог).

Бачимо, що будова „Великого льоху“ добре обдуманна й старанно переведена. З того боку Шевченкова поема нічим не нагадує Міцкевичових „Дзядів“, котрі мають свобідну, архітектонічно невикінчену форму новітньої драми.

з змісту „Великого льоху“ бачимо, що Шевченко у своїому вертепі, побутованому біля Суботівської церкви не посуває кулями, виструганими й прибраними на подобу реальних людей, тільки орудує символами: душі, ворони, лірники. Що йно на привікці, немов якусь інтермедію, дає реаліну, гумористично трактовану сценку з ісправником, котрий являється на подобу карикатурної вертепної смерті, яка приходить і всіх розганяє із сцени Ціла тоді бу-

дівля „Великого льоху“ складається: 1) з коротенького вступу, неначе з декорації сценічної (таблиця з надписом в Шекспірівському театрі), 2) з властивої містерії (три сцени; душі, ворони лірники) і 3) з закінчення, виведеного на взір інтермедії. У властивій містерії орудує поет алегоріям.

Алегорії може кождий по своїому з'ясувати і поки сам автор не дасть нам якогось ключа у руки, годі певно сказати, котра розвязка правдива. Такий ключ, на мою думку, дає нам Шевченко у віршу „Суботів“, написанім того самого дня, коли викінчено „Великий льох“, (21. X. 1845) і на тому самому місці (Миргород). Поет, немов боїться, що його містерії не зрозуміють і тому у віршу „Суботів“ висловлює свою політичну думку. Для його церква, яку збудував Хмельницький в Переяславському договорі, це церков-домовина, гріб Українці думав, що в тій церкві будуть молитися Москалі и Українці, ділячися спільним добром. А вишло не те. Москаль не ділиться добром і лихом, лиш лупить з України останню шкуру; навіть могил не щадить, розриваючи їх та шукаючи грошей.

Але Шевченко вірить, що тая церква-домовина, себто Переяславський договір розвалиться і що з-під неї встане вільна, самостійна Україна, яка розвіє тьму неволі, засвітить світ правди і дасть спромогу своїм дітям помолитися на волі.

Це провідна ідея, ключ, яким поприбуємо відчинити містичний твір поета.

Три душі, відданиця, дівчина її дитина покутують за це, що прогрішилися супроти самостійної України. Перша тим, що в-повні перейшла дорогу Хмельницькому у Переяслав, друга, що напоїла Петрового коня*), третя, що всміхнулася, коли на Україну йшла золочена галера Катерини.

Значиться — поет вибрав три рішачі моменти з нової Української історії, коли важилася судьба нашої незалежності народньої і державної і приглянувся, як народ поставився до своєї справи. Народ, (селянство) пішов на-зустріч намірам Хмельницького (перейшов йому шлях з повнями коновками), напоїв коня Петрови, коли він їхав із

*) Того, що змальований у „Сні“ на монумент.

зруйнованого Батурина (народ не підпер заходів Мазепи біля відбудовання української незалежної держави), а вкінці до золоченої галери Катерини, до її русифікаційної політики віднісся з дитячою, нерозумною уємішкою.

Значиться три душі — це гріхи трьох поколінь українського простонароддя. Чому-ж поет вибрав три душі дівчат, а не муштин? Тому, бо народ прогрішився не в віку своєї мужеської зрілості, а так сказати-б жіночим розумом, а навіть (ізв'яз своєї непросвіченности), немов у дитячому віці. Перед ним не зачинено дверей до раю, його лиш на митарства по-ки-що не пускають, кажуть літати понад козацькими стєнами дотя, поки Москаль „усє позабирає, поки розкопа „Великий льох“.

На цьому місці треба нам спинитися, що-б зрозуміти його.

Москаль, замість з козаком добро й лихо по-црягельськи ділити (як сподівався Хмельницький) усє від нас забірає, грабує нас, тепер і могили розриває, шукаючи грошії. Нехай бере! Чим гірше, тим краще, бо всеж таки колись станеться те, що муєть статися, обудиться свідомість народу — настане момент протесту. У „Великім льоху“ поховав Хмельницький не свої маєтки, а свідомість національної самостійности, угодою Переяславською він угасив тую пожежу, яка зайнялася на Україні, втишив тую бурю народнього гніву, мести й завзяття. Москва своїми насильствами, грабежами, своїми русифікаційними й централістичними безправствами доведе до того, що народ знова повстане*), знова розбудиться його свідомість самостійницька — розкопаній „Великий льох“ України.

Що йно тоді історичні гріхи нашого простонароддя знайдуть своє опрощєння і три душі увійдуть до раю.

Друга трійця це три ворони: українська, польська, й московська. Вони себе вже при першій появі достаточнo характеризують. Українська іронічним висловом про Хмельницького (крав Богдан крав**), польська явальбою, що вона була в Парижі, а московська на-пів загадочною, на-пів п'яною пісенькою про козу й чорта.

*) *Встане Україна і розвіє тьму неволі, („Суботів“)*

***) *Себ-то волю України, яку продав злодіям.*

Українська ворона найбільше говорить, польська більше на паву подобає, а московська коротко збирає свої заслуги подаючи три періоди російської історії: татарській, Грозного, Петра Великого. У всіх їх одна думка: здавити всякі добрі змагання народів, закріпити на своїх територіях пановання кривди й насильства.

Когож вони представляють? Нікого іншого, як тих що ми їх привикли прозивати круками та воронами: реакцію, упрямий консерватизм, охоту здавити всяку нову думку, новий розгін в країну правди й волі. Ті ворони, це неначе злі демони трьох славянських народів, які ніяк не годні звестись між собою поразунків, а через те і кождий у себе дома не годен запровадити нового, кращого ладу.

Як три душі покутували за гріхи темного народу, так три чорні гайворони кракають в імені верховодячих сфер, польського можновладства українських старшин та московського боярства й чиновництва, які за-вдяки непросвіченности всіх трьох народів мали головний вплив на їх життя-буття.

Всі вони бояться якогось Івана местника, котрий має прийти на світ, тоді як розкопуватимуть Великій льох. Але разом з ним зродиться його брат — близнюк, Іван — зрадник, що піде рука-в-руку з катами.

Цей Іван — це наймістичніша постать в поемі Ми знаємо, що Шевченко ждав апостола правди і науки, що він і по-за Уралом блукаючи шукав кроткого пророка, що у його було бажання, щоб явився якийсь новий український Мессія. Можливо, що цього нового Мессію має тут на думці поет. Але він боїться, щоб разом з таким чоловіком не прийшов на світ якийсь новий запродаєць, якийсь Тетеря, Сава, чи Брюховецький.

Три ворони у тому згідні, що того нового Івана треба зробити нешкідливим, царськими чинами його звязати, або золотом ослінити, або прямо поховати, поки народ не прозритє і не піде за ним.

Третя трійця, це лірники: сліпий кривий і горбатий Хтож вони таке? Чи не наша інтелігенція, учені й письменники Шевченкових часів? Тут Москва розкопує Богдановий льох, а вони йдуть гробоконателям до праці приспі-

увати: вони несуть на московський базар українські пісні. оповідання, працюють на хосен ворога — радхліба, ради заробітку.

„Оттут берест, посідаємо, поїмо, що єсть в торбині, та переспимося“... А праця для рідного народу? „День великий, ще будемо співати...“

Не трьох, було у нас, а багато, дуже багато лірників, сліпих, кривих і таких горбатих, що їх навіть домовина не могла випростувати.

Який влучний, який невміручий символ!

А Москва заєдно копає: Ісправник піклується, щоби хто не помішав, спроваджує мордате начальство, кричить, вештається. Це знова характеристика роботи чиновництва на Україні.

І докопалися, — але до чого? До черенка, гнзлого корита й кістяка в кайданах. Що-ж це знова за добро?

Це ті частини українського народу, котрі пішли під московський заступ; ті зрусифіковані українські пани, генерали, ті дворяни — собачники, трухлб нашої мннувшини: кістяки в кайданах.

Закінчення містерії має в собі, щось пророчого.

Незабаром сталося дійсно, щось таке, що описав Шев-чєнко на при-кінці „Великого льоху“. Не одного з тих, що Москалям приспівували при їхній роботі, випарено в московській бані прохолоді. Неоден з Українців, які зрікалися ідеї самостійности й незалежности державної, обмежуючи своє українство до етнографії, до народньої пісні й мови (для домашнього обіходу). — дїждався несподіваної нагороди. Навіть „тоже малороссів“ не щадив московський режим.

Написаний „Великий льох“ дня 21 жовтня 1845 р. в Миргороді.*) Рукопись в Департаменті Поліції. Це найстарша редакція.

У перве друковано в Львівському „Кобзарі“ 1867 р, потім в „Правді“ у Львові 1869 р. (№ 2 і 3, стр. 12. — 16)

*) Таку дату поставив Доманицький і її прийняли Франко, Романчук і Дорошенко у своїх виданнях „Кобзаря“. Перше датується: Миргород 1845 р.

але без першого розділу, даліше в Пражськiм i Женевськiм „Кобзарi“ — та в других.

Маємо тодi п'ять редакцiй поеми: 1. в Рукописi Департаменту Полiцiї, 2 в примiтках до Пражського Кобзаря, 3. Женевське видання, 4. Пражський „Кобзарь“ i 5. Львiвський „Кобзарь“.

Критика ставилася до мiстерiї „Великий льох“, так сказати-б, з резервою. Рiшучого суду про її стiйнисть довгий час годi було почути.

Драгоманiв у своїй статтi „Шевченко, українофiли i сепаратизм“*) з-легка тiльки доторкається отього замiтного твору.

Вiн каже, що Шевченко в „Великому льоху“ показує себе ворогом Богдана Хмельницького, який „присяг Москви“ i прихильником Мазепи, якого воякiв „порiзала Москва“ в Батуринi i під Полтавою, а найбiльше „славного Полуботка“, який у „Iсторiї Русов“ малюється, як останній Катон козацкiй республiки“.

Що Шевченко з усiх гетьманiв найвише ставив Мазепу це виявилось також на слiдствi Кирило — Медотiївського брацтва, але, щоб вiн був „ворогом“ Хмельницького, того сказати не можна. Шевченко критикував тiльки нещасливий крок батька Богдана, його Переяславську угоду, але вiн не мiг забути його побiд, його великих визвольних старань.

Даліше наводить Драгоманiв, що Шевченко у „Великому льоху“ пророкує народини нового Гонти, який розпустить волю на всiї України i що виступає тут „ясним сепаратистом“.

Що-ж до загальної вартостi поеми, Драгоманiв обмежився до одного тiльки закиду, а саме, що Шевченко „зiйшов тут на противну поезiї алегорiю“. О скiльки цей закид стiйний — осудить сам читач. В останнiх лiтах стрiнувся „Великий льох“ з иншою, бiльше прихильною оцiнкою.

I так Др. Єнзен**) називає його твором глибоко оригi-

*) „Громада“. 1879. № 4.

**) *Taras Schewtschenko, ein ukrainisches Dichterleben* стр. 122 i 123.

нальним, містикою навіяним, на народніх повіррях основанім. Він каже, що цей надзвичайний твір, який Шевченко назвав містерією, хоч і має у своїому пророчому тоні і в таємничому настрою*) деякі відгуки Міцкевичових „Дядів“ і польської „української школи“, то всеж таки його оригінальність безперечна, бо він виходить із старого українського народнього переказу.

Найосновнішу розвідку про „Великий льох“ написав Др. Сімович.**) Він прибував з'ясувати значіння аллегорій та пояснити провідну думку поеми. Додав також деякі цінні пояснення літературні й історичні.

„Великий льох“, твір оригінальній, добре обдуманий і старанно викінчений, оригінальній думкою і формою. Думкою про незалежність і волю України, які скриваються у свідомості й незісності широких кругів нашого простонароддя. Хоч московський лад на Україні розкопав малий льох Хмельницького (себ-то здеморалізував наше панство, а по-части й інтелігенцію), то докопався у йому тільки до черенка, гнилого корита й до кістяка в кайданах, а „Великий льох“, себ-то свідомість своєї окремішности, бажання волі й незалежности в широких кругах народу осталися неткнутими. На цей скарб покладає поет свою сильну надію, що „встане Україна і розвіє тьму неволі.“ На свідомості народній він сподіється, буде збудована нова церква (вольна Україна), а стара Богданова церква (Переяславська угода) розпадеться.

*) „Великий льох“ Тараса Шевченка з передмовою й поясненнями Др. Василя Сімовича. Відень. 1915.

**) в тексті: *gespenterhatt*.

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ.

(Містерія).

Положилъ еси насъ соєдомъ
нашимъ подражаніе и поруганіе су-
щимъ окрестъ насъ. Положилъ еси
насъ въ притчу во языцѣхъ, покива-
нію главы въ людѣхъ.

Неалом XLIII, ст. 14 — 15

І. ТРИ ДУШІ.

Як сніг, три пташечки летіли
Через Суботове і сіли
На похиленому хресті
На старій церкві.—„Бог простить:
Ми пташки-душі, а не люде!
А відсіля виднійше буде,
Як розконуватимуть льох.
Коли-б вже швидче розконали!
Тоді-б у рай нас повнукали;
10 Бо так сказав Петрові Бог:
„Тоді їх в рай ми повнусаєм,
Як все Москаль позабірає,
Як розкона Великий льох“.

ПЕРША ДУША.

„Як була я людиною,
То Присею звалась;
Я отгучечки й родилась.
Тут і виростала;
Оттут було на цвинтарі
Я з дітьми гуляю.
З тим Юрусем гетьманенком 20
У піжмурки граюсь:
А гетьманша, було, вийде
Та й кликне в будинок.
Он-де клуня: отам мені
І фиг і родзинок,
Всього мені понадає
І на руках носить.
А до гетьмана як прийдуть
Із Чигрина гості,
То це й шлють, було, за мною. 30
Одягнуть, обують,
І гетьман бере на руки,
Носить і цілує.
Оттак-то я в Суботові
Росла-виростала,
Як квіточка, і всі мене
Любили й кохали,
І нікому я нічого,
Ні-же злого слова,
Не сказала. Уродлива 40
Та й ще чорнобрóва!
Всі на мене залицялись,
І сватати стали:
А у мене, як на тее-ж,

І рушники ткались.
От-от була-б подавала,
Та лихо зустріло.
Вранці-рано, в Пилипівку,
Як-раз у неділю,
50 Побігла я за водою.
(Вже й криниця тая
Засунулась і висохла,
А я все літаю!)
Дивлюсь—гетьман з старшиною...
Я води набрала,
Та в-повні шлях перейшла їм;
А тогó їй не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати.
60 І вже ледве я не-ледве
Донесла до хати
Отту воду. Чом я з нею
Відер не побила?...
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла
Тою клятою водою!
От за-що караюсь,
От за-що мене, сестрічки,
І в рай не пускають!“

ДРУГА ДУША.

70 „А мене, мої сестрічки,
За те не пустили,
Що цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави.

Я була ще недоліток,
Як Батурин славний
Москва в-ночі запалила,
Чечеля убила,
І старого і малого 80
В Сеймі потопила.
Я між трупами валялась
У самих палатах
Мазепиних. Коло мене
І сестра і мати
Зарізані, обнявшись,
Зо мною лежали.
І на-силу то, на-силу
Мене одірвали
Од матері неживої. 90
Що вже я просила
Московського копитана,
Щоб і мене вбили!
Ні, не вбили, а пустили
Москалям на грище:
На-силу я сховалася
На тім пожаріщі!
Одна тільки і осталась
В Батурині хата,
І в тій хаті поставили 100
Царя ночувати,
Як вертався з-під Полтави.
Я ішла з водою
Повз хатину, а він мені
Махає рукою:
Звелів коня напоїти.
А я й напоїла;
Я не знала, що я тяжко,

Тяжко согрішила.
110 Ледве я дійшла до хати,
На порозі впала...
Цар поїхав в Москóвщину.
Мене поховала
Та бабуся, що осталась
На тій пожарині,
Та ще й мене привітала
В безверхій хатині.
А на завтра й вона вмерла
І зотліла в хаті,
120 Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали,
І сволок з словами
На вугілля попалили,—
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю;
А за-що мене карають,
Я й сама не знаю!
130 Мабуть, за те, що всякому
Служила, годила,
Що цареві московському
Коня напоїла“.

ТРЕТЯ ДУША.

„А я в Каневі родилась;
Ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила,
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові.

А я з матерю сиділа 140
На горі-діброві.
Я плакала: я не знаю,
Чи їсти хотілось,
Чи, може, що в маленької
На той час боліло?
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала.
І галеру золотую
Мені показала,
Мов будинок: а в галері 150
Князі і всі сили,
Воєводи, а між ними
Цариця сиділа.
Я глянула, усміхнулась —
Та й духу не стало!
Її мати вмерла! В одній ямі
Обох поховали.
От за-що, мої сестриці,
Я тепер караюсь,
За-що мене на митарства 160
Її досі не пускають!
Чи я знала, ще сповита,
Що тая цариця —
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця?“

„Смеркається. Полетімо
Ночувати в Чуту:
Як що буде робитися.
Відтіль буде чути!“

Схопилися білесенькі 170
І в ліс полетіли,

І в купочці на дубочку
Ночувати сіли.

II. ТРИ ВОРОНИ.

Перша.

—Крав! крав! крав!
Крав Богдан крам,
Та повіз у Київ,
Та продав злодіям
Той крам, що накрав.

Друга.

— Я в Паріжі була,
180 Та три злоті з Радзивилом
Та з Потоцьким пропила.

Третя.

— *Черезь мостъ идетъ чортъ,
А ноза по водѣ:
Быть бѣдѣ! Быть бѣдѣ!*

Отак кричали і летіли
Ворони з трьох сторон, і сіли
На маяку, що на горі,
Посеред лісу, усі три;
Мов на мороз понадувались,
190 Одна на другу позирали,
Неначе три сестрі старі,
Що діували, діували,
Аж поки мохом порослі.

Перша.

— Отсе тобі, а се тобі!

Я отсе лігала
Аж у Сібір, та в одного
Декабриста вкрала
Трохи жовчі. От, бачите,
Йї є чим розговітись!
Ну, а в твоїй Москóвщині
Є чим поживитись?
Чи чорт-ма йї тепер нічого?

200

Третя.

— *Є, сестрицы, много!*
Три указа нагнала
На одну дорогу.

Перша.

— На яку се? На ковану?
Ну, вже наробила!

Третя.

— *Да шесть тысячъ въ одной верстѣ*
Душ передушила.

Перша.

— Та не бреши, бо тільки пять,
Та й то з фоном-Корфом!
Ще й чваниться, показує
На чужу роботу...
Капустниця закурена!
А ви, мосці-пані,
Бенкетуєте в Паріжі?
Поганці погані!
Що розлили з річку крови
Та в Сібір загнали

210

Свою шляхту, то вже й годі,
Уже й запишались!
Ач яка вельможна пава!

Друга й третя.

А ти що зробила?

Перша.

А дзуски вам питать мене!
Ви ще й не родились,
Як я отгуг шинкувала
Та кров розливала.
Дивись, які! Карамзина,
Бачиш, прочитали,
230 Та й думають, що ось-то ми!
Цитьте, недоріки!
В колодочки ще не вбились,
Безнері каліки!

Друга.

— Ото, яка недотіка!
Не та рано встала,
Що до-світа упилася,
А та, що й проспалась.

Перша.

— Упилася-б ти без мене
З своїми ксьондз'ами!
240 Чорт-ма хисту! Я спалила,
Польщу з королями;
А про тебе, щебетухо,
І досі-б стояла!...

А з вольними козаками
Що я виробляла?!
Кому я їх не наймала,
Не запродавала?
Та й живучі-ж, проклятуці!
Думала, з Богданом
От-от я їх поховала. 250
Ні, встали погані
Із шведською прибудуою.
Та й тоді-ж творилось!
Виростаю, як згадаю:
Батурин спалила,
Суду в Ромні загатила
Тільки старшинами
Козацькими, а такими,
Просто козаками,
Фінляндію засіяла, 260
Наспала бурти
На Орелі: на Ладогу
Так гурти за гуртом
Виганяла та цареві
Болотá гатила,
І славного Полуботка
В тюрмі задушила.
Оттоді-то було свято!
Аж пекло злякалось,
Мати Божа у Іржавці 270
В-ночі заридала!

Третя.

— *И я таки пожила:*
Сь Татарами помутила,
Сь Мучителемъ покутила,

*Съ Петрухою попила,
Да все Нѣмцямъ продала.*

Перша.

— Та й ти добре натворила:
Так Кацапів закріпила
У німецькі кайдані,—
280 Хоч лягай та і засни!
А в мене ще, враг їх знає,
Кого вони виглядають!
Вже-ж і в кріпость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундірах розилоділа,
Як тих вошей розвелá:
Все вельможніі байстрята!
Уже й Січ їх біснувата
Німотою поросла,
290 Та й Москаль—незгірша штука:
Добре вмiє гріти руки.
І я люта, а все-таки
Того не зумію,
Що Москалі в Україні
З козаками діють!
От-от указ надрукують:
„По милості Божій
І ви—Наші, і все—Наше,
І гоже й не гоже!“
300 Тепер уже захбдились
„Древности“ шукати
У могилах, бо нічого
Уже в хаті взяти,—
Все забрали любісінько!
Та лихий їх знає,

Чого вони з тим поганим
Льохом посіпають:
Трошки-б трошки підждали,
І церква-б упала;
Тоді-б собі дві руїни
Разом розкопали.

310

Друга й третя.

Чого-ж ти нас закликала?
Щоб на льох дивиться?

Перша.

Таки й на льох! та ще буде
Два дива твориться:
Сю ніч будуть в Україні
Родитись близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати;
Другий буде (отсе вже наш!)
Катам помогати,
Він вже в череві кусає...
А я начитала.
Що, як виросте той Гонта,
Все наше пропало!
Усе добре поплюндрує,
Й брата не покине,
І розпустить правду й волю
По всій Україні.
Так от бачите, сестриці,
Що тут komponують:
На катів та на все добре
Кайдани готують!

320

330

Третя.

— Я золотом розтопленим
Залю єму очи!...

Перша.

— Ні, він, клятий недовірок,
Золота не схоче!

Третя.

— Я царевими чинами
Скручу єму руки!

Друга.

340 — А я зберу з всього світа
Всі зла і всі муки!

Перша.

— Ні, сестриці, не так треба:
Поки сліпі люде,
Треба його поховати,
А то лихо буде!
Он бачите: над Чигрином
Мітла простяглася
І над Дніпром і Тясміном
Земля затряслася.
350 Чи чуєте?

Застогнала
Гора над Чигрином...
О, сміється і ридає
Уся Україна!
То близнята народились;
А навісна мати

Регочеться, що Йванами
Обох будут звати.
Полетимо!...

Полетіли
Й летячи співали:

360

Перша.

„Попливе наш Іван
По Дніпру у Лиман
З кумою!“

Друга.

„Побіжить наш ярчук
В ирій їсти гадюк
Зо мною“.

Третя.

„*Какъ хвачу, да помчу,—
Въ самый адъ полечу
Стрѣлюю!*“

370

III. ТРИ ЛІРНИКИ.

Оден сліпий, другий кривий,
А третій горбатий
Йшли в Суботів про Богдана .
Мирянам співати.

Перший.

— Що-то, сказано—ворони:
Уже й помостили!

Мов-би для їх те сідало
Москалі зробили.

Другий.

— А для кого-ж? Чоловіка,
380 Певно, не поса́дять
Лічить зорі...

Перший.

— Ти́б-то кажеш!
А може й поса́дять
Москалика, або Німця;
А Москаль та Німець
І там найдуть хлібець.

Третій.

— Що се таке верзетé ви?
Які там ворони,
Та Москалі, та сідало?
390 Нехай Бог боронить!
Може, ще нестись заставлять,
Москаля пло́діти?
Бо є чутка, що цар хоче
Весь світ полонити.

Другий.

— А може й так! Так на чорта-ж
Їх на горах ставить?
Та ще такі височенні,
Що хмари достанеш,
Як ізлізти.

Третій.

— Так отже-ж що! 400
Ото потоп буде.
Пани туди повилізять
Та дивитися будуть.
Як мужики тонутимуть.

Перший.

— Розумні ви люде,
Та нічого не знаєте!
То понаставляли
Ті хвигури от для чого:
Щоб люде не крали
Води з річки, та щоб нишком 410
Піску не орали,
Що скрізь оттам за Тясмином,

Другий.

— Чорт-зна що провадиш!
Нема хисту, то й не бреши!
А що, як присядем
Оттутечки під берестом
Та трохи спочинем?
Та в мене ще шматків зо два
Є хліба в торбині,
То поснідаем в пригоді, 420
Поки сонпе встане.
(Посідали).

А хто, братці,
Співа про Богдана?

Третій.

— Я співаю і про Ясси,
І про Жовті-води,
І містечко Берестечко.

Другий.

— В великій пригоді
Нам сьогодні вони стануть:
430 Бо там коло льоху
Базар люду насходилось,
Та й панства не трохи.
А-ну заспіваєм
Проби ради!

Перший.

— Та цур йому!
Лучше полягаєм
Та виспимось! День великий:
Ще будём співати.

Третій.

— І я кажú. Помóлимось
440 Та будемо спати. —

Старці під берестом заснули.
Ще сонце спить; пташкі мовчать,
А коло льоху вже проснулись
І заходілися копать.
Копають день, копають два,
На третій на-силу
Докопалися до муру,
Та трохи спочили,
Поставивши караули.

Ісправник аж просить,
Щоб нікого не пускали,
І в Чягрин доносить
По начальству. 450

Приїхало
Начальство мордате,
Подивилось: „Треба, каже,
Своди розломати!
В'їрній д'їло!“ Розламали,
Та й перелякались:
Костяки в льоху лежали 460
І мов усміхались,
Що сонечко побачили.

От добро Богдана:
Черепок, гниле корито
Й котяки в кайданах!
Як-би в форменних, то-б добре:
Вони-б ще здались!
Засміялись... А ісправник
Трохи не сказився,
Що нічого, бачиш, взяти; 470
А він то трудився,
І день і ніч побивався;
Як би йому Богдан отсе
У руки попався,
У москати заголив би,
Щоб знав, як дурити
Правительство!

Кричить, біга,
Нов несамовитий;
Яременка*) в пику пише, 480

*) Козака Яременка клуня стоїть на тім місці, де стояли палати Богдана. (Примітка Шевченка).

По-московськи лає
Увесь народ. І на старців
Отих налітає:

— „*Вы што дѣлаете, плуты?*“

— „Та ми, бачте, пане,

Співаємо про Богдана!“

— „*Я вамъ дамъ Богдана!*

Мошенники, дарможды!

И пѣсню сложили

Про такого-жъ мошенника!“

490 — Нас, пане, навчили!“

— *Я васъ навчу! Завалить имъ!*“

Взяли й завалили,—

Випарили у московській

Бані-прохолоді.

Оттак пісні Богданові

Стали їм в пригоді!

Так малий льох в Суботові

Москва розкопала,

500 Великого-ж того льоху

Щей не дошукалась.

21. X. 1845.
Миргород.

Перводрук: Львівське видання 1867,
стр. 323—333 (без першого розділу).

Пояснення.

- Вірш 2 Суботове — село в Чигиринському повіті, колись маєток Богдана Хмельницького. Тут він побудовав власними коштами гарну церкву, в якій, як кажуть, поховані його тлінні останки. Року 1664 польський вождь, С. Чарнецькі казав розбити домовину „великого бунтаря“ і порох його з вітром розвіяти. Але єсть в архіві Чарторийських у Кракові лист очевидця й учасника похоронів Богдана Хмельницького, з якого виходить, що гетьмана похоронено не в церкві, а в полі, на могилі. Богданів великий льох стоїть недалеко церкви. На образі Шевченка понад руїни льоху знімається криша Богданової церкви.
- „ 3 „На похиленому хресті“ — на рисунку церкви, робленим рукою Шевченка, хрест й справді хилиться на-право.
- „ 20 „З тим Юрисем гетьманенком“ — Юрусь, це молодший син Богдана Х. (старший, Тиміш, погіб у Волоському поході). Юрій був гетьманом після Виговського, від 1659 — 1663.
- „ 29 „Із Чигрина гості“ — за Б. Х. Чигрин був столицею. Остався нею аж до Дорошенка. Пізніше, як правобічна Україна відійшла до Польщі, столицею став Батурин, над Сеймом, притокою Десни. Зруйнував його Петро Великий, караючи Україну за „зраду“ Мазепи.
- „ 29 „А у мене, як на тее-ж, і рушники ткались“. По народньому звичаю дівчина подає сватам рушники, які сама наготовила.

Віш 48 „Вранці — рано, в Пилипівку“. Переяславська рада відбулася 8 січня ст. ст. отже в Пилипівку. Статті Богдана Хмельницького забезпечували Україні автономію. Гетьман [мав право навіть послів заграничних приймати. Але Москва сей-час сягнула по „вольности козацькі“. Ставила постоем війська по Україні, від яких народови діялися усякі здирства та насильства, заходила будувати свою кріпость в Квіві і т. д. Хмельницький побачив, що не буде Москаль з козаком добром і лихом ділитися і думав знова відірватися від Москви, але смерть (1657 р.) заскочила його несподівано й не дозволила довести до остаточного кінця великого діла визволення Українського народу.

„ 56 „Та в-повні шлях перейшла їм“. — Народ вірять, що коли жінка перейде комусь шлях з порожними коновками, че вде, а коли з повними — то добре; заїде до бажаної мети й не матиме лихої пригоди в дорозі.

„ 59 „Москві присягати“. В Переяславі присяг Хмельницький, що держатиме угоду з Московією, а послы царські не присягли. Народ був з того невдоволений, бо як присягати, — так повинні обі сторони, не одна.

„ 64 „Чом я з нею
Відер не побила?...
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла“.

Душа знає, що за рідню не такий гріх, як за кривду цілого народу. — Думка, яку Шевченко виявив також у „Гайдамаках“, де батько вбиває дітей, що-б від них не було кривди народній справі. Проти такої ідеї дуже гостро вступив Драгоманів, називаючи її „Канібальством“ (Канібали, племя, яке їсть людий), бо сім'я, це мала громада, а народ велика, і мала громада не повинна приноситися в жертву великій. (Шевченко, українофіли і соціалізм“).

- Вірш 72 „Що цареві московському коня напоїла“. Як дівчина козакові напоїть коня, то виявляє тим свою прихильність до його. Народ, що не пішов на зустріч намірам Мазепи, тим самим, хоч не свідомо, виявив прихильність до Петра, який побив Карла XII і Мазепу під Полтавою (1709) і на-довго поклав край визвольним змаганням України. Полтавська битва рішила на цілі століття судьбу східної Європи, видаючи її на луп російського царату.
- „ 72 Батурин, столиця гетьманів, після Чигирину. Там стоять руїни палати останнього українсько-го гетьмана, Кирила Розумовського.
- „ 79 Чечель — полковник Батуринської залоги. Навість, що Мазепа перейшов на бік шведського короля Карла XII, який йшов походом на Петра, цар Петро оголосив гетьмана Мазепу зрадником, закликав старшину в Глухів для вибору нового гетьмана і візвав Чечеля, щоб здав Батурин. 31 жовтня підступив Меншіков під гетьманську столицю і почав переговори. Коли ці не довели до нічого, почалась облога Батурина. 1 листопада вночі, Прилуцький полковник, Іван Ніс показав Меншікову тайний хід і Батурин добуто. Всіх лешканців, жінок і дітей вирізано до одного. Погиб і зав'язувий Чечель.
- .. 80 „І старого і [малого] в Сеймі потопили“. Сейм притока Десни; над ним лежить Батурин. Багато людей потоплено у Сеймі, коли був добутий Батурин, а трупи старшин прив'язувано до дощок й кидано з хвилями ріки, для постраху народу.
- „ 83 „У самих палатах Мазепиних“ — останні сліди палат осталися в Батурині й до нині.
- „ 95 „Москалям на грише“ — на змушення й насилування.
- „ 123 „І сволок з словами“. В сільських хатах на сволоці бувають вирізані слова: сей дом сооружу раб божих (імярек) року . . ., або подібні.

- Вірш 130 „Мабудь за те, що всякому служила, годила“. Поет обвинувачує народ, що він не мав своєї політичної думки;
- „ 138 „Як їхала Катерина в Канів по Дніпрові“ Року 1787 вибралася цариця Катерина II. на південь; була в Київі, а далі Дніпрєм їздила до порогів. Ще її сьогодні показують на одній скелі на Ненаситці видолинок, де сиділа цариця. Про сю поїздку згадує Шевченко і в „Невольнику“. (Як цариця по Київу з Нечосом ходила і т. д.). (Змітка Д-ра Сімовича.) Тут золочена галера Катерини — це аллегорія її реформ та русифікаційних постанов, які пішли до нас із півночі. (В. Л.)
- „ 160 Митарства — гляди примітку до „Сну“.
- „ 167 Чута — ліс коло старої Січі. Видно, що душі не вірять, щоб Москалі нині розкопали Великий Льох і летять ночувати в Чуту,
- „ 174 „Крав! Крав! Крав! Крав Богдан крав“. Ці слова треба іронічно брати. На думку демона України, воля, яку добув Хмельницький, це крадене добро. Він його повіз у Київ (Візд Хмельницького) і продав злодіям, себ-то тим Українцям, що хотіли самостійности України. Вони „злодії“ на погляд нашого злого демона, а не по думці автора.
- „ 179 „Я в Парижі була“ — натяк на польську еміграцію після листопадового повстання 1831 року.
- „ 183 „Через мость идець чортъ“ — характеристика російської ідеології; брак провідної думки, туманність і химерність політичної і суспільної орієнтації російського інтелекту, який губиться й марнує сили у всіляких теоріях та доктринах, а не робить реального діла, просвічення народу. „Быть бѣдѣ!“
- „ 187 Маяк — або хвигура, яку ставили по видних місцях, щоб на случай несподіваного набігу ворога сповіщати народ. Це був, ніби воєнний примітивний телеграф. Такі світляні сигнали грали важну роллю ще й у війні Французько-німецькій 1870 — 1871 р.

- Вірш 187 (Тут можливо, що маємо діло з аллегорією петербурського кружка „Маяка“, у який попав був Шевченко).
- „ 197 Декабристи, це організація, яка довела до повстання війська в Петербурзі 14 грудня (декабря), 1825. До неї належало багато тодішніх високоосвічених людей з російського суспільства (Поет Рилієв, брати Бестужеві, Каховський, князь Щенкин-Ростовський, Оболенський, Одоєвський, Якубович, Сутгоф, Сергій Муравйов, Пестель і другі). Заговор приготувався також на Україні (Чернігівський полк і битва біля Білої Церкви), і тому тим більше наш поет цікавився Декабристами. Він до них, як до борців проти царату, а за волю народню, ставився з великим поважанням. П'ятох із Декабристів повішено (Пестель, Муравйов, Михайло Бестужев-Рюмін і Каховський), 88 заслано на каторжні роботи, 15 на „паселеніє“, 3 на заслання в Сибір, а 9 віддано в салдати. Шевченко стрінувся з деякими Декабристами після амнесії і в „Дневнику“ виявив їм свій поклін,
- 204 „Три указа нзкракала на одну дорогу“ — натяк на дорогу, яку будував тоді міністер Кляйнміхель між Москвою, а Петербургом і на царські укази з того приводу. Цар хотів, щоб дорога була як найкраща, а Кляйнміхель пильнував, щоб вона як найменше коштувала, і щоб як найбільше йому до рук прилипло. З-відси для народу було багато лиха і він тої дороги довго не міг забути. Говорять, що коли цареві показали плян залізниці, він узяв лінію, поклав між Москвою і Петербургом, потягнув червоним олівцем і сказав: „По сему быть!“
- „ 211 Барон Фон-Корф, начальник петербурського третього „атделенія“, найвищої п оліцейської власти, страшний катюга. Російська ворона чваниться, що при будові залізниці на одній вестві (будова була нелегка) передушила шість тисяч людей, а українська

- перебиває їй, що тільки п'ять, тай то з тими, яких погубив фон-Корф.
- Вірш 215 „А ви, мосці-пані“ і т. д. іронія української ворони на адресу польських магнатів, які сами після невдатного повстання скрилися за границю, а біднійша шляхта потерпіла кару. Шевченко, значиться, стає по стороні польських повстанців, які робили революцію проти царя. Пізнійше дружив наш поет із деякими з них на заслання.
- „ 224 „А дзиски вам і т. д.“ каже українська ворона. „Я тут кров розливала, коли вас ще на світі не було“. Значиться, ще перед поневоленням України Польщею і Москвою, за давних княжих часів. Вже тоді було у нас чи-мало злого та поганого.
- „ 228 Карамзин — славний російський історик, об'єднательного напрямку, котрий, як і Пагодін не признавав окремішности українського народу. Він вважався офіційним істориком Росії. Подав Александрови І. меморіал, у якому обстоював за самодержавієм і кріпацтвамта противився реформам.
- „ 232 „В колодочки ще не вбились“, — ви ще молоді, не оперились; натяк на нашу хвальбу, немов-то ми старший народ від московського й польського. Польська ворона на це відповідає: „Не та рано встала, що до-світа упилася, а та що проспалась“. (Іронія!) „Коли-б не я, каже на це українська ворона, — Польща клерикальна й досі стоялаби. Україна роздавила королівсько — шляхотську Реч-посполиту“, (Порівнай слова: Польща впаля і нас роздавила. „Посланіє“ вірш 185, і далші).
- „ 246 Натяк на те, що Україна йшла, то з Польщею то з Москвою, то з Туреччиною.
- „ 249 „Шведський приблуда“, король Карло XII, який, подібно, як пізнійше Наполеон, ішов далекими походами [на чужі краї.

- Вірш 252 „Думала з Богданом от — от я їх поховала“. — Український демон думав, що з Переяславською угодою та з Богдановою смертю прийде кінець козащині. Аж вона з Мазепою знова піднялася на ноги.
- „ 256 Сула притоки Дніпра. Ромен, город над Сулою. Тут відбувалися криваві суди над прихильниками Мазепи.
- „ 260 „Фінляндію засіяли“ — натяк на роботи, на які закликав Петро козацькі війська.
- „ 261 „Бурти на Орелі“. Річка Орель, притока Дніпра, на Татарській границі, над якою Петро будував окопи — бурти. (слово бурт має різне значіння: вижолоба в стовпі, громада — гурт, насип, берег, гребля; місце, де беруть салітру. Гляди: „Словар чужих слів“, Д-ра Кузелі).
- Ладога, озеро, яке Невою лучиться з Фінським заливом. При будові Ладожського каналу були найтяжші роботи.
- „ 266 Павло Полуботок, наказний гетьман (не вибраний) після Скоропадського. За те, що добивався повернення автономних прав України покликаний Петром до царської столиці й арештований. Помер 1724 року в Петропавловській кріпості.
- „ 270 Іржавець, село в прилуцькому повіті. По зруйнуванню Запорозької Січі, на приказ царя Петра, Запорозжці, вибираючись до Олешок (на татарській області) забрали образ Матері Божої: коли-ж їм 1734 року дозволено було вернути на Україну, вони цей образ привезли з собою і примістили його у Іржавці в церкві. Там Мати Божа плакала, коли Україні діялася кривда. На тому переказі построїв Шевченко свій вірш: „Іржавець“.
- „ 274 Мучитель — Іван IV. Грозний (1547 — 1584), славний своїми неімовірними звірствами (Опала оприччина, руїна Пскова й Новгороду, убійство власного сина і т. д.)
Чужі історики прозивають його мучителем.

- Вірш 275 Петруха — цар Петро I, який любив випити. Він построїв біля себе „всепянійший синод“, у у якому князь Ромодановський був „патріярхом.“ Часто синод, прибраний в церковні ризи, під проводом царя їздив по дворах вельмож і справляв оргії. Від алкоголю набрався „Петруха“ недуги й передчасно помер в 53 році життя. Але ж цей самий Петро європеїзував Росію при помочі Німців. Будував городи, твердині, канали, дороги, зреформував армію, збудував флоту, а все при помочі Німців. І того не могли йому забути московські славянофіли. Це тая продажа Росії Німцям, яку Шевченко повторює за славянофілами.]
- „ 284 „І дворянства страшно силу
У мундірах розплодила“.
Катерина II. утворила сильний урядничий стан. Тоді багато Українців приписано [в московські дворяни, які носили окремі мундіри. Їх Шевченко називає „вельможними байстрямами“, себто дітьми неправого ложа. Вони не родились „вельможними“, тільки їх ними пороблено. —
- „ 288 „Уже й Січ їх біснувата (це епітет ворони!)
Німотою поросла“.
По зруйнуванню Січі (1775 р.) Катерина II. пороздавала Січові землі панам-німцям і надавала з Німеччини кольтоністів, щоб стежили за тим, що роблять Українці.
Подібне місце в „Розритій могилі“. [(Примітка Сімовича).
- „ 309 „І церва-б! упала“ — церква Хмельницького в Суботіві, алегорично: Переяславська угода.
- „ 318 Іван Гонта, сотник Уманської [сотні польського вельможі Салезія Потоцького, пристав до бунту Залізняка, бо думав, що при помочі Москалів прожене польських панів і визволить Україну. Генерал Кречетніков зрадою дістав його у свої руки (запросив до себе на бенкет) і видав Полякам. Ці замучили його на смерть.

- Вірш 334 „Я золотом розтопленим
Залюлю ему очи!“
і
„Я царевими чинами
Скручу ему руки!..“
Це методи, якими Москва відтягала від України її
провідників: старшину, панів, інтелігенцію—то-що.
- „ 340 „А я зберу з всього світа!
Всі зла і всі муки!“
Так знова Польща гасила український пожар.
(Козацькі бунти, боротьба з православною вірою,
кари над гайдамаками і т. д.)
- „ 348 Тясмин, притока Дніпра; над ним город Чигирин.
- „ 351 „Гора над Чигрином“, де була резиденція Хмельницького. Там повинен родитися новий Український провідник народу, щоб докінчити діло, якого не скінчив Богдан і направити його політичні похибки.
- „ 363 Ярчуками називють собак, що родяться з початком місяця мая. (Яр — весна). Народ думає, що вони мають якусь нечисту силу; вони родяться зрячі, не сліпі, чують за-здаlegідь [злюдія — їх кормить не мати, а мусить годувати молоком хазяїн. (Примітка Омельяна Огоновського).
Коли хочеш завести ярчуків, то треба сучку, як ощенитися, вбить і цуценят всіх перебить, оставить одну тільки сучечку, та так аж до девяти покоління, а тоді вже девята сучечка і наведе ярчуків. (Драгоманів. Малорусскія народнѣя преданія и рассказы. Изд. Ю. З. Отдѣла И. Р. Геогр О-ва К. 1876. стр 69).
- „ 420 „Я співаю і про Ясси“ — себ-то про свати Тимоша Хмельницького, з Домною Розандою, донькою Молдавського воеводи, великого багача й деруна народу, Лупула. На-весну 1653 р. Тимошевого тестя, Лупула скинув з господарства його міністер, Степан Жирний. Тимош пішов помагати тестеві, та при облозі Сучави погиб, ранений в ногу, на затроєння крови. Тіло його перевезли козаки в Чигирин.

- Вірш 421 Жовті води, притока Інгульця у Херсонщині, над якою Богдан Хмельницький побив Поляків 1648 р.
- „ 423 Берестечко, на Волині, недалеко Володимира, над рікою Стиром. Тут збулася 1651 р. велика битва Хмельницького з Поляками. Поляків було 300.000, Хмельницького війська разом з Татарами — 200.000. Хан зрадив, Хмельницький пішов до його умовляти його, щоби остався. Та хан пірвав Хмельницького і забрав з собою. Козаки під проводом Богуна дальше боролися хоробро, але при переході через греблю счинилася метушня і їх розбито. Про Берестецький погром згадує народ до нині, і Шевченко написав про його вірш: „Круг містечка Берестечка“.
- „ 460 Форменні кайдани — кайдани зроблені по приписам уряду. У малім льоху знайдено старі кайдани, отже непридатні.
- „ 470 „У москалі“ заголив-би“ — взяв-би до війська Тоді не було ще загальної військової служби. Брала, кого Дідич подав, або кого хотіли карати. Відібраних до війська стригли та брили.
- „ 448 Баня, (лазня, парня) — поет хоче сказати іронічно, що з лірників вигнали співацький запал.
- „ 494 „Великого-ж того льоху
Ще їй не дошукались“.
„Є така повірка в народі, що, як-би докопались Москалі до великого льоху Богданового, де його скарби заховані, то до останку вже знівечили-б Україну“ (Примітка із Львівського видання 1867 р. том II стр. 333).
Та коли буквально брати отсю повірку, то тоді, незрозумілими стають слова вірша 11 — 13: Тоді їх в рай ми повпускаєм.
„Як все Москаль позабирає,
Як розкопа Великий льох“.
Хіба-ж гріхи народу будуть прощені, коли народ усе втратить? Можна-би хіба так брати отсі слова: гріхи трьох душ такі великі, що вони

каратимуться, поки наш народ існує. І що-їно тоді, як його не стане, попадуть душі в рай. — Але-ж знова знаємо, що на виправдання цих душ іде їх несвідомість, нерозвитість, їх дівоцький розум.

Тому думаю, що найлегше з'ясувати це місце ось в такий спосіб: хай Москаль усе бере, хай навіть могили розриває, коли вже нічого з живих лупити! Тоді може добереться він до приспаної, неначе в льоху закопаної, свідомости народньої.

А як тая свідомість розбудиться, то й повстане нова, вільна Україна.

Тоді то й скінчиться тяжка кара трьох душ.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Н Е О Ф І Т И.

Дня 19 вересня*) 1857 р. в 11 годині рано причалив корабель „Князь Пожарський“, на якому Шевченко вертав із заслання, до берега Волги біля Нижнього-Новгорода.

Тут стрінула нашого поета нова, несподівана пригода.

Поліція задержала його, маючи приказ відставити „рядового Т. Г. Шевченка“ в Уральськ.**)

На-щастя поліцмайстром у Нижньому був тоді земляк, полковник Лапа, а губернатором трохи ліберальний

*) Таку дату подає Шевченко у двох листах, а саме: до М. М. Лазаревського з дня 8 жовтня і до І. Я. Ускова з дня 12 листопада т. р. У Дневнику-ж єсть дата 20 вересня, яку прийняв Кониський у біографії Шевченка (т. II, стр. 170). Беру дату, яку подав поет у *двох* листах.

**) Командант Новопетровської кріпости, не знаючи, що амнеція, видана Шевченкови, була не повна (йому не дозволялося жити в обох столицях), дав був білет на проїзд до Петербурга. Коли-ж довідався про обмеження, то післав у Астрахань наказ до свого а'дютанта Бурцова, щоб поета спинено в Астрахані, а коли його тут нема, то в Нижньому, щоб відібрано йому білет і вислано в Уральськ. Приказ наспів до Нижнього скорше, чим поет над'їхав і поліція його сейчас тут задержала.

Муравйов (не вешатель!). Вони зрозуміли тяжке положення поета й післали в Оренбург лікарське свідоцтво, немов-то він тяжко недужий і такої тяжкої дороги не може відбутися. Від себе написав Шевченко лист до графа Федора Толстого, щоби він виклопотав йому дозвіл хоч два роки прожити в Петербурзі, для дальшої праці в Академії.*)

Заки наспіло рішення довелося нашому поетови мало-що не цілого пів року проживати у Нижньому Новгороді. В листі до М. М. Лазаревського (19 жовтня) пише він: „В Оренбург уже давно писано із Нижняго, але із Оренбурга ще нема нічого, що се зо мною буде, а тим часом живу собі добре і весело отут меж добрими людьми“.**)

З листу до графині Толстої***) видно, що приключка з задержанням у Новгороді з-разу збентежила була поета. Він не знав, що таке сталося.†) Але незабаром, як чоловік привиклий до ударів судьби, втихомпрився і сказав собі: все таки воно до кращого йде. Поет навіть жартує собі кажучи, що немов-то між кіргізьською пустинею, а північною Пальмірою йому треба було де-не-будь зупинитися, щоб у столиці не явитися „настоящим Кіргізом“.

Мимо слоти й болота він радо ходив по городу, оглядаючи церкви та всілякі будівлі. Благовіщенський собор, церква св. Георгія, Кремль робили на його гарне вражіння, натомісьць не подобався йому новий собор. „Це вели-

*) О це саме просить він також М. М. Лазаревського в листі з дня 8 жовтня.

**) Теж саме пише Шевченко й до Ускова 12 листоп.: „Миѣ здѣсь пока хорошо. Нижегородская аристократія принимаетъ меня радушно и за работу платитъ, не торгуясь, 25 рублей серебромъ за портретъ, нарисованный карандашомъ. Деньги у меня есть... Теперь миѣ только не достаєтъ столицы, а то все, слава Богу, имѣю, начиная съ здоровья“.

***) 20 листопада.

†) Це саме видно також з листу до М. М. Лазаревського, 19 жовтня.

ка ступа з п'ятьма короткими товчачами".*) Не хотілося йому вірити, що-б це був твір Константина Тона і мимохіть питається поет, чи не побудовано цю святиню по плянам самого Миколи?

Поки не позимніло малював красвиди.**) Пізніше взявся до портретів.***)

Вечерами бував в театрі. Бачив сентиментально-патріотичну драму. Патєхіна: „Судь Людской, не Божій“, Коцебу „Сынъ Любви“, „Путаницю“, якусь криваву драму, котрої і мені не ввижав потрібним подати в „Дневнику“, „дюженную драму „Мать-Испанка“, — тощо. До Нижегородського театру ставився доволі критично, завдаючи собі питання, який то тепер театр в Петербурзі? Натомісць з захопленням слухав оркестри, яка в антрактах грала, увертюри, або деякі номери із: Дон Хуана, Вільгельма Телля, Пророка й Гугенотів.

Бував також у Нижегородськiм клубі. Та на його думку московські клуби не подібні до європейських. Це прямо „посиділки“, на які збираються російські дворяне, щоб провести вечір за картами, поїсти, випити, а то, як доведеться, прямо щоб оден-другого „по сусамъ смазать“.†) На брак знайомих у Нижньому-Новгороді годі було Тарасови нарікати. Крім давніх, таких як: колишній студент Київського університету, Бобржинський та Бричкін і крім людей, яких портретував Шевченко, він познайомився з пол-

*) „Дневник“ Тараса Шевченка, 20 вересня 1857 р.

**) Собор в Кремлі, церкву св. Ілії, Николая, тощо.

***) Инж. Овсянникова, Грасса, Брилкиної, Брилкина, Нижегородської красавиці Попової, директорки Н. Нов. інститута, Дорохової і її своячки Ніни, Якобіх, „гусароподобної М. Варенцової і її будучого собачника сина“, Фрайліха, Кабинського, Шрайдерса і губернатора Муравйова (останній портрет зберігається в Нижегородській Архівній Комісії).

†) „Дневник“ Т. III. 3 жовтня, 57.

ковником Лапою і його помічником Кудлаєм, з лікарем Гартвігом, з князями Голіциним і Трубецьким, з генералами Ваймарном та Фрайліхом, з начальницею дівочого інститута Дороховою, з бароном Торнау, з подорожником І. П. Ковалевським з критиком Улібашевим та другими. У клубі зійшовся з тодішнюю, так сказати-б „смітаною“ Нижегородського суспільства. Не тільки інтелігенти, урядники, тощо, але й аристократія, від губерського маршалка починаючи, радо вітали чоловіка з такою замітною минувшиною, як Шевченко — артиста й поета, потерпівшого за своєї вольнодумні ідеї. В багатім, а все-ж таки провінціоанальнім городі не часто попадається така визначна людина: До того-ж всі цікавилися тоді питанням, як розв'язати кріпацький узол, а Шевченко був відомим заступником кріпаків, так і з того боку являвся він цікавою людиною і не-один рад був почути його думку.*) А все-ж така найбільше тягло поета до своїх земляків.

„Овсянников, тутешній архітект, благородний, добрий і розумний чоловік, а до того ще земляк; конотопський. Мені тут добре з ним.**)

У вільних хвилинах читав. Погане верем'я, коли годі було рисувати, та оглядати замітні церкви й монастирі, сприяло лектурі. Поет не читав, а „прямо“ зачитувався всілякими книжками.***)

*) 12 листопада пише Шевченко до І. А. Ускова: „Занимаєть теперь всѣхъ самый животрепещущій вопросъ о томъ, какъ освободить крестьянъ отъ крѣпостнаго состоянія. Съ Новымъ годомъ ожидаютъ правительственныхъ распоряженій по етому вопросу“.

**) Лист до М. М. Лазаревського, з 19 жовтня 1857 р.

***) Читать у мене тепер, слава Богу, е що, поздоров, Боже, добрих людей, але свого рідного нічогісенько нема, опріч Богдана Хмельницького Костомарова“. Лист до М. М. Лазаревського з дня 19 жовтня 1857 р.

„Дякуючи моїм тутешнім друзам, — писав він до графині Толстої*). — я засипаний книжками, і я читаю, а властиво „отчитываюсь, а осіння грязь на-дво помогла мені в тому солодкому ділі. Я прочитав усе, що-тільки за цей час помітного появилось в нашій літературі. Тепер лишилися мені тільки цьогорічні журнали і я насолоджуюся ними як найсмачнішими ласощами“.

Прочитав „Голосъ въ Россіи“, (льондонське видання,) комедію Островського „Доходное мѣсто“, „Разказъ Маркера**), „Краткое историческое описаніе Нижняго-Новагорода“ Хранцовского, твори Гоголя у виданню Куліша, Курочкіна переводи з Беранже, журнали: „Русскую Бесѣду“, „Отечественной записки“, „Полярную звѣзду“ за рік 1856, а з української літератури крім помянутого „Богдана Хмельницького“, Кулішеву „Чорну Раду“, „Записки о Южной Руси“, тільки що відбиту „Грамотку“ і Бодяньского: „О времени происхожденія славянскихъ письменъ“.

Велике вражіння зробило на його друге видання Іскандера „Крещенная собственность“. 11 жовтня 1857 записує у „Дневнику!“ „Сердечное, задушевное, человеческое слово! Да осѣнить тебя свѣтъ истины и сила истиннаго Бога, апостоль нашъ, нашъ однокій изгнанникъ.“ Так само сильне вражіння зробила на його „Полярная звѣзда“ за 1856 рік. „Обертка, т. е. портреты первыхъ нашихъ апостоловъ-мучениковъ меня такъ тяжело, грустно поразили, что я до сихъ поръ еще не могу отдохнуть отъ этого мрачнаго впечатлѣнія.“***)

Як зацікавився і перенявся Шевченко революційними змаганнями тодішньої журналістики доказом може бути його вислів з приводу наміченої часописі „Посредникъ“, яка мала виходити в Парижі, щоб бути посередником між льондонськими виданнями, а правительством а також, щоб демаскувати подлости „Пчели“ та Le Nord і в-загалі „прави-

*) Лист з дня 12 листопада 1857 р.

**) „Поддѣльна простота этого разказа слишкомъ очевидна“ записує в „Дневнику“ під днем 29 вересня.

***) „Дневник“ Тараса Шевченка, 3 листопада.

тельственного плюгавства“. „Прегарний намір. Шкода тільки, що це не в Бріссель, або не в Женеві. А то в Парижі якраз коронований Картуш по дружньому придавить отсе новонароджене дитя святої правди.“*)

Так само врадувала його вістка, немов-то в Москві ходить між молодіжжю лист Костомарова до царя, повний „всякої істини“, і загалом ширший та мудрійший від листу Герцена, до того-ж самого адресата. „Лист Костомарова буцім-то написаний з Лондону. Коли це правда, то сміло можна сказати, що М. І. належить до собору наших заграничних апостолів. Благослови його, Боже, на тому великому полі.**)

З того бачимо, що ані клуб, ані гостиння Нижегородська аристократія, ні театр не ірвали його й не одушевили до тої міри, що революційні змагання тодішнього російського суспільства, а властиво його високоідейних одиниць.

Про нікого з нових своїх знайомих поет не пише з таким одушевленням, як про одного з останніх Декабристів, з яким звела його судьба в Нижньому Новгороді.

У Якобі стрінувся він з вертаючим із Сибірі Декабристом, Іваном Александровичем Анненковим. „Сивий, величний, лагідний старець, в бесідах своїх не виявляє ні тіні злоти проти своїх жостоких суддів, він навіть добродушно жартує собі із любимців царських, Чернішева й Левашева, з предсідателів тодішнього верховного суду. Благоговію перед тобою, оден із первозваних наших апостолів.“***)

*) Ор. cit. 16 листопада.

**) Ор. cit. 16 листопада. — Як тепер знаємо, радість і надія на Костомарова були передчасні. Великий історик ніколи не рішився ступити на непримиримий шлях отвертої боротьби з царським правительством.

***) „Дневник“ Тараса Шевченка, 16 жовтня 1857 р. Нещаслива пригода жінки Анненкова змалювана вельми зворушливо в Споминах Герцена про Івашева.

Так само тепло згадує поет про конференц-секретаря Академії мистецтва, Лабзіна, якого Аракчеев заслав був у Сімбірск, де він і помер на руках знайомої Шевченка м-ме Якобі. „Мені любо було почути, що цей замітний містик-масон зберіг до самої смерти незалежність думки її християнську незлобивість.“*)

На такому найближчому життєвому фоні являється Шевченкова поема „Неофіти“.

Між 4, а 8 груднем 1857 р. поет не вписує ані одного слова у своєму „Дневнику“, а 8 нотує: „Протягом отсих чотирох днів писав я поему, котрої імені ще не придумав. Мабуть назву її „Неофіти“, або перші християне. Добре, коли-б мене не піддурих Щепкин: я йому присвятив отсю поему і мені дуже хотіло-бся прочитати її та почути його щирю дружню думку.“

4 січня 1858 р. післав поет через Овсянникова своїй найновіший твір до Куліша, з заміткою, що він ще „не-добре викончений“, та з проханням, щоб Куліш переписав гарненько „Неофіти“ та післав їх Щепкинови.***) А 21 січня просить у листі М. М. Лазаревського, щоб узяв від Куліша „Неофіти“, прочитав їх та переслав через Шрайдерса Щепкинови в Москву. Йому інтересно було знати гадку Куліша про цей новий твір. („Дневник“, 4. I. 1858 р.) І небавом тую гадку почув, але мабуть иншої сподівався. Куліш пише до його, що „Неофіти“ гарна штука, та вона не надається до друку, бо не годиться доброму синові (себ-то Александрови II), на гадувати про діла його батька (Миколи I). „Дак не тільки „Неофіти“ друкувати рано, але позволь мені їх не посилати і до Щепкина, бо він з ними у люди носити меться і піде про тебе така чутка, що притьмом не треба тебе пускати в столицю.“***)

Куліш заняв, як бачимо утилітарне становище, показав себе „plus royaliste que le roi“.

*) Op. cit. 6 листопада 1857 р.

**) Лист Шевченка до Куліша з 4 січня 1858 р.

***) О. Кониський, „Тарас Шевченко-Грушівський“, т. II, стр. 184.

Шевченко не те. На похвали новому цареві він „і вусом не моргнув“. Був иншої гадки. На патетичний лист Куліша відповідає просто, а навіть з гумором: „Який там нечистий тобі казав, що я приготував свої „Неофіти“ для друку? І гадки і думки не було. Я послав їх тобі тільки прочитати, щоб ти бачив, що я тут не склавши руки сижу. І старий Щепкин не такий, щоб він там возився по Москві з ними, як з писаною торбою.“*)

Та не зважаючи на не дуже їто привітливу думку Куліша, Шевченко дальше піклується „Неофітами“. З лютого 18 8 р. питається у листі свого старого друга Щепкина: „Чи прислав Куліш тобі мої „Неофіти?“

А з листу до М. М. Лазаревського (22 лютого тогож року) можна догадуватися, що хотів ними привітати також Марка Вовчка.***) І Кухаренка теж сповістив поет про написання цього твору.***) Коли-ж 18 мая 1858 р. довелося йому у графів Толстих прочитати якийсь свій твір, так вибрав не що друге, а „Неофіти“. „Щоб сповнити обіцянку, з горем пополам прочитав свої „Неофіти“. Не знаю на-скільки вони мене зрозуміли, але все-ж таки вислухали уважно.“†) На тому й кінчаться вістки про „Неофіти“ у автобіографічних матеріялах, за які можемо вважати „Дневник“ і листи поета.

*) Лист Шевченка до Куліша з 26 січня 1858 р.

**) „Марко Вовчок — це псевдонім якоїсь пані Маркович. Чи не знаєш ти її адреса? Як не знаєш, то спитай у Каменецького, в типографії Куліша. Я чув, що він її добре знає. Як довідається, то напиши міні: треба буде хоч письмом подякувати її за її сердечній, щирій „Оповідання“. Шкода, що не оставив тобі Куліш „Неофіти“. Може вони єсть у Каменецького. Спитай.“

***) „Скомпонував щея тут з нудьги одну штуку, поему „Неофіти“, ніби то із римської історії. Але воїа ще не вироблена, тимі не посилаю. Як вичкончу, то пришлю.“ (Лист — без дати.)

†) „Дневник“ Тараса Шевченка, 18 мая 1858 р.

Я нарочно докладно розглянув, що Шевченко читав, з ким сходився й розговорював, заки протягом чотирьох днів приступив до писання одної з більших своїх поем. Між книжками не стрічаємо жадної, яка могла-б піддати йому ідею до нового твору. *) Деяке значіння для генези „Неофітів“ міг-би мати Красінського „Ірідіон“. Але в біографічних матеріалах про Шевченка мені нігде не довелося наткнутися на імя польського поета-філософа.

Шевченко товаришував з деякими освіченими Поляками й певно нераз розмовляв з ними про польську літературу, але були це переважно польські поступовці, повстанці — демократи, між якими особливо великого культу для Красінського годі шукати. З польських поетів згадує Шевченко нераз про Міцкевича, Богдана Залеського й Леонарда Сову. Чи знав і чи одушевлявся Красінським — на це питання годі відповісти. І між самими Поляками Красінський довго був непопулярним поетом із-за своєї форми (поетична проза, алегорія, символіка) а також із-за тяжкого змісту, який вимагав багато пояснень і коментарів.

Для Шевченка він являв ся людиною з иншої планети, як філософ, аристократ, як син політично-скомпромітованого батька. Для українського літературного світа й для читаючого суспільства, Красінський до нині найменше звисний і зрозумілий з трійці великих польських поетів.

Тимто і вплив його на Шевченкові „Неофіти“ майже виключений. Коли він був, — так хіба, як якийсь далекий відгук, як рефлекс, як мимовільна пригадка дуже сильної пам'яті Шевченка, а не як джерело, з якого безпосередно вдарила струя тої бурливої, але чистої і свіжої води, якою шумять, хвилюють, піняться, то знова в глибоке, тихе плесо укладаються стрічки „Неофітив“.

Прібуймо уявити собі, яка могла бути генеза цього замітного твору.

*) Треба-б розглянути російські журнали з того часу. Може там знайдеться щось такого. Та я, на-жаль, не маю зараз спромоги хіснуватися більшою російською бібліотекою.

Шевченко від молодих літ знав і до смерти возився із святим письмом, а на прогнанні була це майже одинока його лектура. Тимто і називають його поетом-біблейцем.*)

Хлопчком малим він слухав, як столітній його дід у неділю розгортав „Мінею“ і читав зібраній родині та сусідам життя святих і сподвижників господніх, борців та мучеників за віру. А безпосередно по тім оповідав дід про коліївщину, про безталанного Гонту, якого вороги так жестоко замучили, а на якого народ глядів, мов на свого заступника, мов на борця за хлопську правду. В душу Шевченка з-зарання залітала, мов зерно будуччини, отся паралеля, яка нераз відзивається пізнійше у його творах, а яка творить зруб архетектонічної будови „Неофітів“. Паралелізм цей остається одним з каменів угольних поетичної будівлі нашого поета.

Він був патріот, народолюбець, філянтроп і віруючий християнин, бо як-раз Христова віра підняла ідею збратання народів, врівняння пропасти між повноправним горожанином, а безправним рабом, проіовідувала всесвітній мир і любов. Нашому поетови може її не відомо було, що рівночасно з апостолом із Юдеї, Павлом, поганський філософ із Іспанії, Сенека, виступав проти війни, проти поневолення людини, голосив *urbī et orbī*, що „*homo hominī res sacra*“. У його голові ідея знесення кріпацтва її визволення рідного народу зливалася з проповіддю християнізму, творила щось одно нерозлучне; він бурив царство насильства, „встеклого деспота“, щоб збудувати царство боже, державу волі її правди.

Він був переконаний, що як-раз за це стрінула його така жестока кара її це переконання давало йому силу перенести тяжкі десятилітні страдання.

Як колись в робітні Брюлова ставали перед його очима привиди наших безталанних гетьманів, так тепер виринали перед ним образи колишніх мучеників Христових за віру її теперішніх страдальців за правду її волю. До них і себе

*) Драгоманив, Др. Щурат. — (Прикметник, оден з многих, але ніяк не одинокий).

він мусів причислити.*) Пекло, у якому жив на проганню, це чорне дно суснільне скріпляли отсе його „вірую“ були йому, мов потапаючому дошка спасення.

Видно це з листу до графні Толстої (9 лютого 1857), з котрого довший виїмок варто тут навести для памяти, Полемізуючи з висловом Шатобріана, що дешево щастя, це правдиве щастя, пише Шевченко: „Тепер (себто після довгого заслання) і що лиш тепер я цілком повірив словам: Любя, наказую ви. — Що лиш тепер я молюся до Бога і дякую йому за безконечну любов, за те що він досвідчав мене. У тому досвідченню очистилося і видужало мое бідне, боляще серце. Воно забрало від очий моїх призму, крізь яку глядів я на людий і на самого себе. Воно навчило мене, як любити ворогів і ненавидячих нас. А цього не навчить ніяка школа, крім тяжкої школи досвіду і крім довгої бесіди з самим собою. Я тепер почуваю себе, коли не досконалим, то по крайній мірі бездоганим християнином. Як золото з огня, як дитина з купелі виходжу тепер з мрачного чистилища, щоби ступити на новий благородний шлях життя. І це називаю я правдивим щастям, щастям, якого Шатобріанам і у сні не побачити.“

Нема ніякої причини не вірити в отсю сповідь поета перед людиною далекою, незнаємою, перед „Сестрою Богу милою, а мною не баченою“. Що-більше, можна вважати тую сповідь глибоким, основним настроєм душі поета на порозі із заслання у вітчизну.

Цей його християнський, глибоко моральний настрій очищення і всепрощення скріпився при стрічі з Декабристом

*) О тім повинні-б тямити й ті панове, що раді-б зробити нашого генія мало-що не релігійним проповідником і ті, що з його віри роблять заміти непоступовости, гріхів проти революціонізму і т. д. Шевченко був правдолюб, чоловік, який говорив і писав, те що думав і чув, щирий лірик, у його не було „зерна неправди за собою“ — от і все. Для такого чоловіка догмати не існують, бо він остає під впливом своїх почувань і думок, для його був оден догмат рівноправність людий і народів, одно бажання, пізнати правду на землі.

Анненковим, величним, благородним старцем, який так багато кривди ветерпів за свої добрі змагання, а прецінь замість ненавидіти людей, любив їх і навіть про своїх немилосердних суддів згадував з добродушною усмішкою на устах. Герцен і тодішня загранична публіцистика, оповідання про смерть масона-містика Лабзіна, пригадали йому колишніх Кирило-Методіївських братчиків і славний живий ще у пам'яті загалу, заговор Петрашівців і — перед поетом виринула на-раз велика картина десятиліття боротьби молодих ентузіястів із старою кривдою царату. Царі московські і цісарі римські, Микола I і Нерон, ученики христові й ідейні члени заговору Декабристів, київського братства й мнимої змови (Петрашівців*) мимохіть ставали віч-до-віч. У його бистрій пам'яті з'явився спомин того моменту, коли Костомарова мати виходила від сина з цитаделі „чорніша чорної землі“ і йшла „неначе з хреста знята“. Образ терпячої матери-аристократки, яка готовила для свого коханого сина світлу панську будучність, а діждалася суду і кари того сина — це прототип Алькидової матері з „Неофітів“.

Недавня стріча з матір'ю Миколи**) надавала тому образу більш реальних контурів.

*) Змову Петрашівців відкрив в квітні 1849 р. надто ревний царський слідчий І. І. Ліпранді. У Буташевача-Петрашевського, автора славного словника „Иностранныхъ словъ“ відбувалися по п'ятницям сходни молодих письменників, учених і публіцистів. Приходили: брати Достоевські, Белінській, В. Майков, Плещеев, Данілевський і другі. Розмови оберталися кругом трьох питань: суд, знесення кріпацтва й цензура. Розуміється читалися тут і дискутували твори Кабе, Дуре, Плідон, Нью-Лянарк, Люї-Блянк,—як це було тоді в звичаю інтелегентних російських кругів. З того зробив Ліпранді державний заговор і багато Петрашівців засуджено на дуже тяжкі карі.

**) Парохід стояв у Саратівській пристані до другого ранка — пише Шевченко у своїому „Дневнику“ дня 31 серпня 1857 р. — і я від полудня до першої години вночі провів у Татяни Петрової...

Ось де вбачаю я джерело, з якого виплили „Неофіти“. І тут, як звичайно в Шевченка, не книжки чужих авторів, а власні переживання дають йому товчок до поетичного творення. В цьому переконанню скріплює мене „Дневник“ поета. Тут стрічаємо нераз виїмки з чужих творів, які так подобалися Шевченкови, що він їх аж переписав собі для пам'яті, а прецінь видпмих слідів на його поезіях вони не полишили.

Безперечно дуже трудне завдання взяв на себе Шевченко: представити Рим за Нерона і на тому фоні повести паралелю до Росії за часів Миколи I. Тут у поміч прийшла йому знайомість з античним мистецтвом і з історією старинніх Римлян і Греків. На тому полі наш поет не був таким то новиком, як декому здається. У його повісті „Артист“ маємо на це чи-мало доказів. Вже на першому вступі в Академію мистецтва (коли ще не в покоєвого живописця Ширавва, особливо при мальованню Великого Театру), він мусів познайомитися з грецькою різьбою та старинною мітологією, якою так суто тоді була ще підправлена штука, архітектура й література. І в царському саді він копіював не що инше, лиш Сатурна, який „жере свою дитину“. Зазнайомившись з Брюловом, він дальше знайомиться з античною культурою, малює Антіноя, Германіка й танцюючого Фавна. Його перша композиція це: „Едип в Атенах“ і в композиції тій видно вже розуміння грецького духа — в простоті і в щирости рисунку. Від свого старшого приятеля — учителя, Сошенка, бере кілька томів історії давньої Греції і читає її. Боже-ственний Брюлов відтягає його від середновіччя а тим самим й від німецької штуки (до якої у Шевченка осталася

Вона привитала мене, як рідного сина, радісним цілунком і щирими слезами... І, Боже мій чого ми з нею не згадували, про що не говорили! Вона показала мені листи свого Миколки з-заграниці і пелюстки фіялків, які він прислав її з Штокгольму в одному з листів, 30 мая. Цей день нагадав нам історичний 30 день мая 1847 р., і ми, як дити заридали. О першій годні в ночі разпрощався я з благородною матірю прегарного сина.

деяка, нетаєна нехить), а повертає у світ старинніх Римлян і Греків. Цей боготвореннї мистець-учитель велить своему любимцеву-ученикови брати малярські теми виключно з біблії та з історії Греків і Римлян, бо там все „просто й зграбно, а в історії середніх віків неморальність і почварство“. Ученик слухає учителя і в його на квартирі якийсь час нема иншої книжки, крім біблії, Анахарзісової подорожі, та історії Галіса. Як гарно вмів він описати та з'ясувати картину Брюлова: *Атенський вейр* як часто в повістях, дневнику та в листах уживає імен її порівнянь та загалом натякує на грецько-римський світ! Ні, йому не так то було трудно перенестися „во время оно, як той мерзенний Рим з Нероном в паскудних оргіях конав“, а коли римський світ не виступає у „Неофітах“. так живо й барвно, як приміром в „Останніх днях Помпеї“ та в „Quo vadis“, то це тому, бо по словами самого Шевченка, „Неофіти“ поема тільки „ніби то із римської історії,“*) а яка її властива тема, це читач сам здоров бачить. А в тім — Шекспіровий „Юлій Цезар“ також не суціль Римлянин і похибок проти історії і проти знання стариннього світа там чимало, а прецінь високої вартости тому творови ніхто не відмовляє. Це-ж поезія, а не історія!

Короткий зміст „Неофітів“ такий. Молодий римський патрицій Алькид, гуляє з веселим товариством у гаю біля Аппієвого шляху. Надходить св. Петро, стрічає веселу оргію, і замість проклинати, благословить її. Алькид кидає веселе товариство, багатства, кидає добру любячу матір і стає учеником Христовим. Разом з другими неофітами дістається в неволю і його відвозять у Сиракузи. Любляча матір шукає усюди свого сина аж знаходить його в Сиракузанських підземеллях. Та туди її не хочуть впустити. А тим-часом у Римі проголосили Нерона святим, чудотворячим. Потягли люди в столицю неначе в ірїї птахи, щоби багаті лиски. Пішла й вона. І ублагала! Привезли із Сиракузів Християн, а з ними і її Алькида. Бачила, як плив на галері і як співав псалом про суд над неправедними і про вічну славу преподобним. Чула, як він молився „за брата лютого“ і як

*) Лист до Я. Г. Кухаренка, без дати.

товаришів своїх взивав, „щоб ворогови простили, але перед гординою його не поклонялися, бо зачалсь уже вигата, які без ножа і без огня проженуть тисячі і тьми поганих...“ А потім погнали їх у Колізей, мов у різницю, диким звірам та ще дикійшій товці на грище. Де-ж була Алькидова мати? Чом на Нерона не кинулася, мов на жостокого звіра?... Годі, стерегли його ліктори, а її не впустили в Колізей — залізну браму перед нею зачпили. Осталася біля циркових мурів і головою розбити їх хотіла. Досиділа до ночі й бачила, як сіроокі Скифи вивозили недогрижені тиграми трупи Неофітів і як кидали їх у Тибр, на поживу риbam для цісарського стола. Бачила, як за її сином розстелилися широкі, тихії круги. І тоді, замість проклону з її наболілої груди понеслася перша молитва до Христа. З поклонниці Венери стала вона проповідницею живого, істинного Бога.

Провідна думка, твору не така, яку вбачає покійний Огоновський (нарід український загибає в неволі, так як колись і неофіти. *) Це не провідна ідея, а ствердження факту. Властива, головна ідея, яка водила пером поета при писанню „Неофітів“, далеко ширша й глибша. Вона містить у собі тодішнє „Вірую“ поета, його літературне й етичне „profession de foi“.

Любов творить — ненависть руйнує. Щоб ворога полюбити треба йому простити його гріхи, треба забути кривду, яку він нам заподіяв. Поет навчився цієї високої штуки, цього мистецтва над мистецтвами у важкій школі життя, в довгій перебуванні на розмовах з самим собою. Очистився, став сущим християнином.**) До того й нас заохоче в поемі „Неофіти“. До правдивого щастя не доходитья дешевою ціною, як думав Шатобріян, за його треба заплатити інколи власною кровю, цілим своїм життям. Народ український дорого заплатив за своє будуче щастя, а тепер, коли воно зближається (надія на нового царя і на знесення кріпацтва)

*) „Кобзарь“ Тараса Шевченка. Частина друга. Львів 1893, стр. 396.

***) Лист до графині Толстої, з дня 9 січня 1857 р.

хай-же він стане того щастя гідним. Хай не допускає до свого серця поганських почувань пімсти, хай буде далеким від кльча: „Зуб за зуб, а око за око“.*) Будьмо, мов той Алькид, що товаришам своїм велів молитися за брата лютого, вірмо, що вже почалися внучата, які без крові проженуть погані полчища насилю. Будьмо, мов Алькидова мати, яка дивлячись на останні, зникаючі сліди земського існування свого єдиного сина, піднялась до ідеалу Божої матері. Вона мати звичайного, але високоідейного чоловіка, понесла у світ не проклони, але проповідь любови, вселюдського прощання і щирого, правдивого братерства. Поет вірить, що навіть самого Нерона, чи там Миколу, осудить такий „правдивий, наглий суд“. Зійдуть ся кругом його смертного ложа „діти волі“, жертви його гріховного життя і... простять йому — бо це найвища моральна кара.**)

Жертвою, великою жертвою доходить ся до великого добра, до тої правди, яку поет утожсамлює [з братолюб'єм і волею. Треба бути христіянами, але не казньонними, не фарисеями, а сущими послідувачами Христа.

А при тім ніколи не треба забувати, що лютому ворогови, „деспотови скаженому“ можна простити й треба простити, та не вільно, ніяк не вільно, поклонитися перед його гординою, як стали поклони бити навіть найчільніші люди перед новим царем, не знаючи, яким він себе в будучности покаже. Треба ідейно стреміти до того, щоб не було деспотії на світі, а щоб люди були людьми.***) Треба на торжища її у чертоги нести проповідь любови, всепрощення, братання.

*) Крінацькі бунти й убійства лютих панів-деспотів.

**) На високу ідею всепрощення в творах Шевченка звернув увагу Єфремов у своїй літературі і в книжці „Шевченко“.

***) Шевченко, знаючи історію Риму, знав також про те, що поняття рівности людей було „ius naturale“, яке присвічувало римським юристам. (Digesta l. V.). (Utpote cum iure naturali omnes liberi nascentur і т. д.)

Такий глибоко ідейний зміст робить „Неофіти“ твором загальнолюдським, а в українській літературі дає йому виїмкове, передове місце.

Такі твори, це не продукт виключно артистичних змагань, а синтез переживань, оттих довгих розмов з самим собою, про які пише Шевченко до Толстої, — це шматок зрілого й дорогою ціною набутого світогляду. Носять вони на собі не тільки видимо печать розуму й серця поета, але й глибоко вирите *ждеймо часу* й тому мимохіть єднаються у якийсь дороговісний ланцух з подібними творами сусідніх народів. Так воно єсть і з „Неофітами“. Подібний настрої знайдемо в тодішній літературі, а ще більше в публіцистиці російській, а до якоїсь міри також і в польській. Після тяжкого отупіння, після того летаргічного сну, у який попало було російське вільнодумство між роком 1847 а 1855, почалася доба нових надій, нової весняної праці, настав, як російські історики літератури кажуть, „медовий місяць російського прогресу“.

Царський маніфест на імя віленського генерал-губернатора Назімова, усунення з уряду Дубельта й Закревского, амністия 1856 р. викликали настрої радості й вдоволення, який легко перейшов і в угодовість з тодішнім правительством. Навіть найпередовійші люди повірили в добру волю уряду працювати разом з інтелігенцією, щоб вивести Росію з того тяжкого становища, у яке вона попала за попередників Александра II, а яке у всій своїй грозі виявилось під час Кримської війни. Те велике, передчасне довір'я бачимо з листу Куліша до Шевченка, у яким Куліш величає молодого царя, як якого батька — спасителя. І не диво. Бо прецінь навіть сам Герцен, провідник тодішних вольнодумців піддався непереможним чарам „медового місяця російського прогресу“ з російським правительством і він видрукував у своїм „Колоколі“ славний лист до царя, що починався словами: „Ты побѣдилъ, Галилеянинъ“. Слова ці живо нагадують Красінського „Galilee vicisti“ — а одні й другі, неначе знаходять відгук у Шевченкових „Неофітах“. Але я думаю, що це більше рефлекс тодішнього загального настрою, котрому всеж такі підлягають навіть такі сильні й оригінальні інтеллекти, яким безперечно був Шевченко.

Але навіть супроти такого загального настрою наш поет виявив себе доволі самостійним. Він не попав у таке безграничне довірря до нового правительства, яке пробивається у російських і наших інтелігентів, ані у мессіянізм, який став після повстання 1831 року одною з характеристичних прикмет польської думки. Ніякої теорії про якесь окреме посланництво українського народу не бачимо у його, ніякої туманної ідеології, ані поганого мракобісія. Наш поет остався і тепер проповідником волі і правди, для якої жадав найвищої жертви — всепрощення. Крізь жертвувану, крізь моральне очищення, крізь блага поступу й культури він вірив, що дійдуть люди до того правдивого щастя, якого не купується дешевою ціною і „про яке не снилося Шатобріанам.“*)

„Неофіти“ написані 4, 5, 6 і 7 грудня 1857 р. в Нижньому Новгороді, а присвячені Щепкину в пам'ять 24 грудня тогож року, коли поет після довгої розлуки побачився знову із своїм старим другом, великим артистом.

Автографів повинно-б бути кілька, бо Шевченко післав був відпис до Куліша з просьбою, щоби він переписав і доручив Щепкину, другий примірник жертвував Марковичі, а крім того оден заховав у себе і з його читав поему на сходинах у графині Толстої. Отже можна собі уявити так: перше був бруліон, дальше відпис, який зробив поет і післав Кулішеви, відпис у збірці творів, які переписував поет у Нижньому Новгороді і відпис для Марковички. Можливо, що з відпису у збірці її читав Шевченко поему на сходинах у Толстих (з бруліону, з якого тричі переписав і певно неодноразово змінив, мабуть тяжко було-б читати).

*) У його віра Христова не єсть виключно вірою а культурно-історичною силою, на якій збудований європейський прогрес. Можуть її надуживати й викривлювати до всіляких місцевих і хвилимих цілей, але у своїх основах, у своїх головних ідеях вона голосить рівність людий, волю і єднання народів—будує світогляд куди вищий від гелленізму юдаїзму й магомеданізму.

Автограф, дарований Марку Вовчку, зберігається тепер у д. Ф. І. Дейкуна, в Полтавщині. З його друковано текст поеми в Празькому „Кобзарі“. На тому автографі єсть посвята: Любії моїй єдній доні Марусі Маркович на пам'ять 3 Апрѣля 1859 Т. Шевченко.

Книжечка, у якій Шевченко переписував свою невольницьку поезію і пізнійші твори, а в яку вписав також „Неофіти“ зберігається тепер у д. В. П. Науменка в Кїві.

Частина бруліону (4 сторінки) єсть в музею Тарновського в Чернигові.

Крім того маємо копії писані рукою не Шевченка.

Перводрук у Львівських „Вечерницах“ р. 1862. Числа; 31—32—33.

Критика звернула на „Неофіти“ скорше свою увагу, чим на „Великий Лях“.

Перший відгукнувся Куліш. Він признав „Неофіти“ гарною штукою, але не-на-часі. І то не-на-часі з чисто практичного боку. Боявся щоб Шевченко не пошкодив собі своїми „Неофітами“. В глибоку ідейність твору, в його як-раз велику актуальність „гарячий Куліш“ не увійшов.

Євгеній Згарський, розбираючи „Неофіти“ (у „Правді“ 1868 стр. 235) каже, що „поет поставив нам великим, святим приміром образ терплячих за віру мучеників, християнських нововірців. Ні жовчію, ні местию не дише зболіле серце нашого віщого. Не зазиває він земляків своїх до кровавої пімсти на розпинателях, а до непоколимимой віри в правду“.

Із Є. Згарським не годився О. Огоновский у своїй критично-естетичній розвідці про цю поему*) обстоюючи думку, що Шевченко говорив тут всеж таки про месть і т. д. Драгоманів**) кілька разів доторкається „Неофітів“. Збиваючи погляд деяких критиків, немов то Шевченко був революціонером-раціоналістом вказує на те, що в „Неофітах“ наш, поет стояв на християнському становищу й молився навіть до хреста. Він на землі каже поклинитися тільки правді (не кесарям), а на небі Богові святому.

*) „Правда“ 1873 стр. 166—172; 197—201; 227—232.

**) Шевченко, українофіли і соціалізм.

На иншому місці в тій самій статті Драгоманів називає „Неофіти“ дуже необробленими, але чому? — того не каже. Він каже, що як у малярстві треба було нашому поетови витратити багато чому, щоб перейти від Брюлівського клясицизму до рідного йому реалізму, так і в поезії не легко було йому покинути Жуковського й Міцкевича, на котрих він „вивчився писати.“*) Картини Шевченка, — говорить далше Драгоманів, окрім явного „жанру“ показують, що йому ніколи (?) не довелось зовсім вибитись із „клясицизму“, а довелось іноді тільки перемішати клясицизм із реалізмом на спосіб „французького съ нижегородскимъ“, як напр. в картині русалок. Теж саме треба сказати й про багато його писань із пізніших часів, напр. про „Неофіти“. А ще на иншому місці каже цей учений, що в „Неофітах“ недоладно перемішано Петербург із Римом, хоч саме оповідання тут рівнійше, як в инших творах після повороту з неволі.

Інакше відзивався про героїню „Неофітів“, Алькидову матір, другий наш учений, Іван Франко. Він каже, що в літературі всього світа не знає поета, котрий би представив так високий, а так щиро-людський ідеал жінки-матери, як се вчинив Шевченко у „Неофітах“ відтак у „Відьмі“ та в „Марії“.

На високу стійність ідеї всепрощення в творах Шевченка вказав Єфремов у збірці „Шевченко“ і в своїй історії української літератури.

З чужих критиків замітний голос Д-ра Єнзена. Він називає „Неофіти“ грізним малюнком культурного побуту з перших часів християнства. Признає дійсно високе етичне

*) Зіставлення Жуковського з Міцкевичем, а Міцкевича з Брюловим не видержує нинішньої критики. Так само годі писатися на те, щоб Шевченко навчився творити поезії від Міцкевича. Про дальші зневажливі вислови нема що й говорити. Українска критика ставиться нині цілком інакше до Шевченка, як до маляря і як до поета. З Драгоманова говорив тут учений соціолог-подеміст. Він постунив з Шевченком, як Писарев з Пушкіном.

значіння цього твору, але каже, що з мистецького боку він не стоїть куди нище. Видно недостачу каясичного образования. *)

Вже з наведених голосів слідно, що критика дивилися на „Неофіти“ головно з боку історично-етичного (як в-загалі на твори Шевченка), недобачаючи їх високої мистецької вартости.

Про мову чисто-народню, хоч суто підправлену (з ко-нечности) латинськими словами, про її повагу, легкість, му-зикальність треба-б окрему статтю писати. Другої такої мо-литви, як „Пренепорочная в женах“ наша література не має, і в світовій тяжко до неї знайти пару. Так само пересторога: „Горе з вами!“, і „Псалом новий Господєві!“, і молитва Аль-кида. Це перлини не тільки української думки й серця, але найчудовійши перлини нашого слова.

А дальше образи. Кільки їх тут змальовано і якою певною рукою і якими оригінальними колірами! Вже перший з них: тюрма, хрест златомальованій і ворона—відчиняє пе-ред нами якусь небувалу галерію. А дальше оргія біля Ап-пієвого шляху з гетерами й козлоногим фавном і серед оргії тої св. Петро з благословячою рукою, і смерть Нерона, до якого злітаються душі мучеників із цілого світа, щоб йому — простити і проща до Неронової статуї, і галера з Неофітами, які плывуть Тибром, а яких рідні стоять на бе-резі і за ними мов під чарами суггестії подають „Аллилуя“ і жостокє грище на лідийському піску великого цирку, і ніч у Колізею, і цілий XV розділ. Це-ж цикль, у якому не знаєш, що більше подивляти, чи мистецтво слова, чи дар інтуїції, чи плястичний геній? А вже образ матері, яка ди-виться на філі каламутного Тибру, в котрих гине недогри-зене тіло її сина — це прямо щось монументального, так високо трагічного, що мимохіть забувається про всякі кри-тики й рецензії і на уста попадає одно-одинокє слово: геній! Як поет-маляр Шевченко розумів, що такий образ римсь-кого світа, який він мав у душі, заки взявся писати „Не-офіти“, вимагав величезного полотна (подібно, як і у „Сні“).

*) Taras Schewtschenko von Alfred Jensen
Wien 1916. 141—142.

Тому він наскіцував його на далекому фоні, а на перед висунув тільки дві постаті, Алькида і його благородної матері*), представляючи їх трагедію в нечислених, але мистецьких картинах. Обі постаті з кожного боку не тільки бездоганні, але прямо незрівнані.

Твір (625 віршів) написаний протягом 4 днів, отже писаний з якоюсь вибуховою силою, щирий, ентузіастичний. Тая щирість чуття, думки, лінії і слова має якусь окрему, невідкупну силу. Вона говорить до нас огненно, розтоплює наше серце і мов кадило істини несеться понад нами. Робить те, о що поет благає на вступі до поеми, у своїй незрівнаній молитві.

*) Прототипи релігійні; Христос і матір Божа, — реальні моделі: Костомарів і його мати.

НЕОФІТИ.

Сія глаголетъ Господь: „Сохраните
судъ и сотворите правду, приближибо ся
спасеніе мое прійти и милость моя от-
кривается.

(Ісаія, глава LVI, ст. 1.)

(М. С. Щепкину на память 24 декабря 1857.)

Возлюбленнику муз і грацій!

Ждучій тебе, я тихо плачу

І думу скорбную мою

Твоїй душі передаю.

Привітай же благодуще

Мою сиротину,

Наш великий чудотворче,

Мій друже єдиний!

Привітаєш: убогая,

Сірая, з тобою

Перепливе вона Лету,

І огнем-сльозою

Упадé колись на землю,

І притчею стане

Розпинателям нарóднім,

Грядущим тиранам.

П Р О Л О Г.

Давно вже я сижу в неволі,
Неначе злодій в-заперті,
На шлях дивлюся та на поле,
Та на ворону на хресті
На кладовіщі, — більш нічого
З тюрми не видно; слава Богу
Ї за те, що бачу! Ще живуть,
І Богу моляться, і мруть
Хрещені люде.

Хрест високий
На кладовіщі, трохи з-боку,
Златомальований стоїть.
(Не вбогий, мабуть, хтось лежить!)
І намальовано: розпятий
За нас Син Божий на хресті.
Спасибі сиротам багатим,
Що хрест поставили.

А я —

Така доленька моя! —
Сижу собі та все дивлюся
На хрест високий із тюрми...
Дивлюсь, дивлюся, помоліся,
І горе, горенько моє,
Мов нагодована дитина,
Затихне трохи, і тюрма
Неначе шіршас; співає
І плаче серце, оживає,
І в Тебе, Боже, і в святих
Та праведних Твоїх питає:
Що він зробив їм, той святий,
Той Назорей, той Син єдиний

Богом ізбранної Марії,
Що він зробив їм?

І за що

Його святого мордували,
Во узи кували,
І главу його честною
Терном увінчали,
І вивели з злодіями
На Голгофу-гору,
І повісили між ними?
За що?

— Не говорить
Ні сам сивий Верхотворець,
Ні його святії
Помошники, поборники,
Кастрати німії,
Чи не за те, що й ми тепер
(Сам себе питаю)
Оттакими злодіями
Тюрмі начпняєм,
Як і Син отсей Марії?
Ми не розпинаєм,
Як ті люті фарисеї,
На хресті живого
Праведного чоловіка;
Ми молилось Богу,
І на храмах його чесний
Хрест златокований
Поставили, та й молилось,
Та бемó поклони.
А то були фараони,
Кесарі, то погань,
Погань лютая без Бога,

Сказано — дракони
А Назорей милосердний
Назвав їх братами, —
За те й повісили Його,
Неначе злодія...

Не знаю,
Для чого, справді, ми читаєм
Святую заповідь Його!
Чесную кров Його пемо,
Мов у шинкарки меду чарку...
О, суслови!

На Жидах?...
Не на Жидах, — не на лукавих,
На дітях наших препоганих
Святая кров Його!...

Кати!
Собаки без очей, скажені, —
Ви і не бачите! Земні
Бете поклони, за хрести
Ховаєтесь од сатани,
І просите з-тиха
Супостатам христіянам
То чумі, то лиха,
То всякого безголова —
А все по закóну...
А, бодай вас!

Та цур же вам,
Новим фараонам
І кесарям людоїдам!
Перелечу во время оно,
Як той мерзений Рим з Нербином
В паскудних оргіях конав,
А нбвий день із тьми-недолі

На Колізей і Кипітолій
Уже світив, уже сів.
Уже огненні 'язики
Із краю в край, по всій землі
Святеє слово пронесли, —
І никли гордії владыки
Перед святим його хрестом.

Перенесись во время оно,
Душе моя. і стоном-дзвоном,
І трубним гласом возгреми
Із мурів темної тюрми!

Благословенная в женах
Святая, праведная Мати
Святого Сина на землі!
Не дай в неволі пропадати,
Летучі літа марно тратить,
Скорбящих радосте! Пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос нівий,
І слово розумом святим
І оживи і просвіти!
І розкажy я людяи горе.
Як тая мати ріки — море
Сльозі кровавої лила,
Так як і Ти, і прийняла
В живу ю душу світ незримий
Твойого розпятого Сина.
Ти, матір Бога на землі
Ти слёзи матері до краю,
До каплі вилила.

Ридаю,
Молю ридаючи; пошли,

Подай душі убогій силу,
Щоб óгненно заговорила,
Щоб слово пламенем взяло́сь,
Щоб людям серце розтопило
І на .Україні понесло́сь,
І на Україні святило́сь,
Те слово — Божее кадило,
Кадило істини!

Амінь.

I.

Не в нашім краї, Богу милім,
Не за гетьма́нів і царів,
А в римській ідо́льській землі
Се беззаконіє творило́сь
Либонь за Деція́ царя,
Чи за Неро́на-сподаря́, —
Сказать за-певне не зумію;
Нехай за Нерона!

Росії

Тоді й на світі не було́,
Як у Італії росло́,
Мале дівча, і красотою,
Святою, чистою красою,
Як тая лілія, цвіло́,
Дивилася на неї мати
І молоділа, і дівчати
Людий шукала, і найшла;
Та помолившись Гімене́ю,
В своїм веселім гінеке́ю,
В чужий веселий одвелá.
Неза́баром зробилась мати

Із доброї тії дівчати:
Дитину-сина привелá.
Молилася своїм пенатам
І в Капітолій принесла
Немáлі жертви!...

Ублагала

Капітолійський той синкліт,
Щоб первенця її витали
Святії ідоли.

Горить

І день і ніч перед пенатом
Святий огонь. Радіє мати.
В Алкида син її росте.
Росте... лицяються гетери,
І перед образом Венери
Горить кадило золоте.

II.

Тоді вже схóдила зоря
Над Вифлеємом; правди слово,
Святої правди і любови,
Зоря всесвітня зійшла,
І мир і радість принесла
На землю людям.

Фарисеї

І вся мерзенна Іудея
Заворушилась, заревла,
Неначе гадина в болоті,
І Сина Божія во плоті
На тій Голгофі розпяла
Межи злодіями.

І спали,

Упившись кровію, кати,

Твоєю кровію! А Ти
Возстав от гроба! Слово встало,
І слово правди понесли
По всій невольничій землі
Твої апостоли святії.

III.

Тоді-ж ото її Алкид,
Та ще гетери молодії,
Та козлоногий п'яний дід
Над сáмим Аппієвим шляхом
У гаї гарно роздяглись,
Та ще гарнійше попилісь,
Та й поклонялися Пріяпу.
Аж гульк! — іде святий Петро,
Та йдучи в Рим благовістити,
Зайшов у гаї води напитись
І одпочити.

— „Благо вам!“

Сказав апостол утомлений,
І оргію благословив.
І тихим, добрим, кротким словом
Благ-вістив їм слово нове:
Любов, і правду, і добро,
Добро найкраще на світі —
То братолюбіє.

І ситий,
І п'яний й голій Фавн оттой,
І син Алкид твій, і гетери —
Всі, всі угали до землі
Перед Петром, і повели
До себе в терми на вечерю,
Того апостола...

IV.

І в термах оргія. Горять
Чертоги пурпуром і златом,
І курять амфори; дівчата,
Трохи не голії, стоять
Перед Кипридою, і в-лад
Співають гимн. Приготован
Веселий пир, і полягли
На ложах гості. Регіт, гомін!..
Гетери гостя привели
Сивобородого...

І слово
Із уст апостола святого
Драгим елєєм потекло.
І стихла оргія. А жриця
Киприди, оргії цариця,
Поникла радісним чолом
Перед апостолом, і встала.
І всі за нею повставали.
І за апостолом пішли
У катакомби.

І єдиний
Твій син Алкид пішов за ними
І за апостолом святим,
За тим учителем своїм.

А ти весела вийшла з хати
На шлях із гаю виглядати
Свого Алкида... Ні, нема!
Уже й смеркає вже й світає,
Твого єдиного немає,
Уже й не буде! Ти сама
Помолшся своїм пенатам,
Сама вечерять сядеш в хаті, —

Ні, не вечерять, а ридать,
Себе і долю проклинають,
І сивіть кленучі!

І — горе! —

Умреш-еси на самоті,
Мов прокажённа...

V.

На хресті
Стрімглав повісили святого
Того апостола Петра.
А неофітів в Сиракузи,
В підземній страшній узи
В кайданах одвезлі.

І син,

Твій син Алкид, твоя дитина,
Твоя єдина родина,
Любов єдина твоя,
Гниє в неволі, у кайданах.
А ти, пр'єскорбная, не знаєш,
Де він конає, пропадає!
Ідеш шукать його в Сібір,
Чи тее... в Скифію. І ти...
І чи одна ти?

Божа мати,

І заступити вас, і укрий!
Немає семі, немає хати,
Немає брата, ні сестри,
Щоб не заплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі,
Або в далекій стороні,
В британських, гальських легіонах
Не муштрувалися...

О, Нероне,
Нероне лютий! Божий суд
Правдивий, наглий серед шляху
Тебе осудить...

Припливуть
І прилетять зо всього світа
Святії мученики — діти
Святої волі: круг одра,
Круг смертного твого повстануть
В кайданах, і... тебе простять:
Вони — брати і християне,
А ти — собака, людоїд.
Деспот скажений!..

VI.

Аж кишить
Невольника у Сиракузах
В льохах і тюрмах, а Медуза
В шинку з старцями п'яна спить:
От-от прокинеться, і потом
І кровю вашою, деспоти,
Похмілля справить.

Скрізь шукала
Дитину мати: не найшла...
І в Сиракузи поплила,
Та там уже його в кайданах
Найшла, сердешая, в тюрмі.
Не допустили їй подивитись!
І мусіла вона сидіти
Коло острога, ждять і ждять,
Як Бога з неба, виглядять
Свого сина, аж поки-то
Його в кайданах поженуть

Бульвар месті.

А в Римі свято,
Велике свято! Тиск нарбду,
Зо всього царства воєводи,
Преторіане і сенат,
Жреці і ліктори стоять
Круг Капітолія, і хором
Співають гимн і курять дим
З кадил і амфор.

І з собором
Іде сам Кесар; перед ним
Із бронзи литую статую
Самого Кесаря несуть.

VI.

Непевне видумали свято
Патриції-аристократи
І мудрий кесарів сенат.
Вони, бач, Кесаря хвалили
На всі лади, що аж остило
Самим ледащо вихвалять;
То заразбм, щоб доконать,
Вони на раді й присудили,
Щоб просто Кесаря назвать
Самим Юпітером—та й годі!
І написали воєводам
По всьому царству: так і так,
Що Кесар—бог, ще більш од бога,
І майстрові далі ковать
Із бронзи кесаря; до того,
Так, *нота-бене*, подалі,
Що брнзовий той Кесар буде
І милувать.

Сердешні люде,
Неначе в прій, потяглі
У Рим на прощу. Приплила
Із Сиракуз і та небога,
Благати Кесаря і бога.
І чи одна вона?

Мій Боже!

Прийшло їх тисячі в сльозах,
Прийшло з-далека...

Горе з вами!

Кого благати ви прийшли?
Кому ви сльози принесли?
Кому ви принесли з сльозами
Свою надію? Горе з вами,
Раби незрячі! Кого,
Кого благаете, благії?
Раби незрячі, сліпі?
Чи-ж камінь милує кого?
Молітьсь Богові одному,
Молітьсь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклонітьсь! Все брехня:
Попи й царі!...

VIII.

Перед Нероном,
Перед Юпітером новим,
Молились вчора сенатори
І всі патриції, і вчора
Лплася божа благодать:
Кому чи чином, чи грошима,
Кому в аренду Палестину,

Байстрятам де-що, а кому
Самі благоволили дати
Свою підложницю в супруги,
Хоча й підтоптану—нічого:
Аби з-під Кесаря!

А в кого

Сестру благоволили взяти
У свій гарем, — і се нічого:
На те він бог! А ми під бога
Себе повинні підкладати,
Не тільки сестер...

Преторіане помолились;
Преторіанам дав указ,
Щоб все, що хочуть, те й робили, —
А Ми помилуємо вас.
І ви, плебеї-гречкосії,
І ви молилися,—та вас
Ніхто не милує, не вміють
Вас і помилувати гаразд!...

IX.

На третій день уже пустили
Молитися за христіян.
І ти прихвдилася, молилась,
І милосердний їстукан
Звелів везти із Сиракузи
У Рим в кайданах христіян.
І рада ти, і весела,
Кумирові знову
Помолилась.
А кумир той,
Юпітер той новий,

Ось побач, якеє свято
Буде завдавати
В Колізеї!

А тим часом
Іди зустрічати
Свого сина, та не дуже
Радій лиш, небого:
Ще не знаєш ти нового
Ласкавого бога!

Х.

А поки-що з матерями
Алкидова мати
Пішла його зустрічати,
Святих привітати
На березі.

Пішла-еси,
Трохі не співаєш,
Та кесаря-Юпітера
Хвалиш—вихваляєш:
„От Юпітер, так Юпітер!
Не жаль і назвати
Юпітером. А я, дурна,
Ходила благати
У Афіни Юпітера...
Дурна, більш нічого!...“
І нищечком помолилась
Кесареві-богу,
Та й пішла по-над болотом,
На Тибр поглядає.
А по Тибру із-за гаю
Байд к впливає,

Чи галера. На галері
Везуть твого сина
З неофітами в кайданах;
А твоя дитина
Щей до щогли прикована:
Не неофіт новий,
А апостол великого
Христового слова...
Оттакий-то він!

Чи чуєш?

У путах співає
Твій мученик!
„Псалом новий Господєві
І новую славу
Воспоєм честнім собором,
Серцем нелукавим!
Во псалтирі і тимпані
Воспоєм благая,
Яко Бог кара неправих,
Правім помагає.
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословлять,
Хвалять імя Боже;
І мечі в руках їх добрі.
Острі обоюду,
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царей неситих
В залізній пута,
І їх, славних, оковами
Ручними окрутять;
І осудять неправедних

Судом своїм правим,
І во-віки стане слава,
Преподобним слава!“

XI.

А ти на березі стояла,
Неначе темная скала,
Дивилась, слухала, ридала,
І *Алтилуя* подала
За матерями христіянам.
Мов дзвони, загули кайдани
На неофітах; а твій син,
Єдиний твій, апостол новий,
Перехрестившись, возгласив:
„Моліться, братія, моліться
За брата лютого! Його
В своїх молитвах помяніте;
Перед гординею його.
Браті мої, не поклоніться!
Молитва—Богові! А він
Нехай лютує на землі,
Нехай пророка побиває,
Нехай усіх нас розпинає!
Уже внучата зачались;
І виростуть вони колінь:
Не местники внучата тії —
Христові воїни святії!
І без огня і без ножа
Стратеги Божії воспрянуть,
І тисячі і тьми поганих
Перед святими побіжать!
Моліться, братія!“—

Молились,
Молилися перед хрестом,
Закуті в пута неофіти
Молились радісно.

Хвала́,
Хвала́ вам, душі молодії,
Хвала́ вам, лицарі святії,
Во віки-віки похвала!...

ХІІ.

І в Рим галера приплила.
Минає тиждень. Пяний Кесар,
Постригши сам себе в Зевеса,
Завдав Зевесу юбілей.
Ликує Рим. Перед кумиром
Везуть возами ладан, миро,
Женуть гуртами християн
У Колізей...

Мов у різниці,
Кров потекла. Ликує Рим...
І гладіятор і патрицій —
Обидва п'яні—кров і дим
Їх упоїв; руїну слави
Рим пропиває, тризну править
По Ціціонах.

Лютій, лютій,
Мерзений старче! Роскошуй
В своїх гаремах! Із-за моря
Уже встає святая зоря.
Не громом праведним, святим
Тебе убють,—ножем тупим
Тебе заріжуть, мов собаку,
Убють обухом!

ХІІІ.

Другий день

Реве арена. На арені
Лідійський золотий пісок
Покрився пурпуром червеним,
В болоті-крови замісивсь;
А Сиракузьських Назореїв
Ще не було у Колізеї.
На третій день і їх в кайданах
Сторожа з голими мечами
Гуртом в різницю привелá.
Арена звіром заревлá...
А син твій гордо на арену.
Псалом співаючи, ступив,
І п'яний Кесар, мов скажений,
Зареготавсь. І леопард
Із ями вискочив на сцену...
Ступив, зирнув, — і полилáсь
Святая кров. По Колізею
Резучим громом пронеслáсь
І стихла буря...

Де-ж булá?

Де ти сховалась? Чом на його,
На Кесаря свогó святого,
Не кинулась? — Бо стерегли:
Кругом в три лави обступили.
Зевéса ліктори; за ним,
Твоім Юпітером святим,
Залізну браму зачпнили.
А ти осталася одна,
Одна-однісінька на дворі.
І що ти зможеш? — „Горе! горе!

О, горе лютеє моє!
Моя ти доленько! Без його
Що я робитиму? До кого
Я прихилюся? "...

І небога

Кругом зиркнула, — і о мур,
Об мур старою головою
Ударилась, і неживою
Під браму впала.

XIV.

З позбрища у-вечері
У терми сховався
Святий Кесар з лікторами;
Колізей остався
Без Кесаря і без Рімлян,
І ніби заплакав
Сполохнувшись, сумно-сумно
Над ним ворон крякав.
Одинокий, мов гора та
На полі, чорніє
Колізей той серед Риму.
Тихо-тихо віє
Із-за Тибру, із Альбано
Вітер по-над Римом;
А над чорним Колізеєм,
Ніби із-за диму,
Пливе місяць круглолиций,
І мир перевозданий
Одпочив на лоні ночі.
Тільки ми, Адáме,
Твої чада преступніі,

Не одпочиваєм
До самої домовини
У проспаним раї;
Гриземося, мов собаки.
За маслак смердячий,
Та тебе ще зневажаєм,
Праотче ледачий!...
Та цур тобі!

XV.

Трохі одпочила
Стара мати недобита;
Живущою силу
Сила ночі оживила;
Встала, походила
Коло замкнутої брами
Та щось шепотала:
Чи не Кесаря святого
Нишком проклинала?
А може й так... Тихесенько
До брами підкралась,
Послухала, усміхнулась
І щось прошептала —
Якесь слово... І нищечком
Коло брами сіла
Й зажурилась. Незабаром
Брама одчинилась,
І на возах, на колесницях,
Із Колізея, із різниці
Святії вивезли тіла,
І повезлі на Тибр: тілами
Святих убитих годували

Для царського таки стола
У Тибрі рибу.

Встала мати,
Кругом оглянулась, взялась
За биту голову руками,
І тихо, мовчки за возами
Марбю чорною пішла.
На Тибр. А Скифи сіроокі,
Погоничі, рабів раби,
Подумали: сестра Морбка
Із пекла вийшла провозать
У пекло Рімлян. Поскидали
У воду трупи та й назад
З возами Скифи повертали.

І ти осталася одна
На березі, і ти дивилась,
Як розстелялися, стелились
Кругі широкії над ним,
Над сином праведним твоїм...
Дивилась, поки не осталось
Живого сліду на воді,—
І усміхнулася тоді
І тяжко-страшно заридала.
І помолилась в перший раз
За нас Розпятому. І спас
Тебе розпятий Син Марії,
І ти слова його живії
В живу ю душу прийняла,
І на торжища і в чертоги
Живого істинного Бога
Ти слово правди понесла!

8. XII. 1857. Перводрук: „Вечерниці“, 1862, ч. 31—33,
Нижній-Новгород. і в „Основи“ 1862, кн. IV, стр. 1—17.

ПОЯСНЕННЯ.

Михайло Семенович Щепкин, родився 1788 р. в селі Краснім, Обоянського повіта, Курської губернії, як Кріпак гр. Волькенштейна. Учився в місцевого священика, а пізнійше в Курську. Семилітнім хлопцем бачив у дворі свого пана театр і так ним захопився, що його однокою мрією стало, бути артистом. Перший раз виступив випадково, як аматор, в заступстві п'яного артиста, в Курську 1805 р. і мав великий успіх. З того часу не кидав сцени аж до смерті. Року 1816 грав у Харкові, а пізнійше в Полтаві. Полтавці і тодішній губернатор кн. Репнін дуже полюбляли артиста. Зібрали 10 000 рублів і викупили його на волю.

1882 запрошено його в Москву і з тої пори він остався аж до смерті членом імператорських театрів. Але гостинно виступав і на інших сценах, як прим. у Нижньому-Новгороді 1857, куди приїхав, щоб відвідати Шевченка. Помер 1863 р. в Ялті на Кримі, куди поїхав був лічитися. Похований в Москві на Пятницькім кладовищі.

Це був великий артист і реформатор російського театру. Випровадив його з псевдо-клясицизму і дав підставу національному театрови. Знаменитий комік, знаменито відтворював ролі в комедіях Гоголя і в наших, але рівночасно давав зразки, як треба грати клясичні драми. Нерозлучно зв'язаний з іменами Гоголя, Пушкіна, Грановського, Тургенєва. Був приятелем Шевченка.

Вірш 1. Музи (по віруванню Греків)—богині мистецтва: співу, поезії, малярства, драматичної штуки, астрономії, вимови, історії, танців і музики.

„ 1. Грація (латинське слово)—богиня принади й любови. По віруванню старинних Греків і Римлян було їх три.

- Вірш 7. Чудотворцем називає Шевченко Щепкіна, як драматичного артиста.
- „ 10. Сірая (слово російське) — сирота, у нас: сіромаха.
 - „ 11. Лета (слово грецьке) — ріка в підземному світі. Греки вірили, що покійні, які переходять на другий світ, коли напнуться води з Лети, то все забудуть. (Тому Лета, тільки що забуття.)
 - „ 16. Грядучий, той що надходить, будучий.
 - „ 16. Тиран (слово грецьке) — самовладець; безоглядка, жостока людина.
 - „ 46. Назорей — Христос.
 - „ 50. Узи — пута.
 - „ 54. Голгофа-гора (Гольгота), гора близь Єрусалима, на якій розпято Христа.
 - „ 60. Кастрат (латинське слово) — обрізаний. З таких полово неспосібних людей склалися на сході колись прибічні сторожі та служба пануючих і вельмож, особливе в гаремах.
 - „ 64. Тюрма (німецьке слово: Турм—вежа)— в'язниця, бо в'язниці робили перше у вежах кріпостей та замків.
 - „ 67. Фарисей (слово єврейське) — старожидівська секта релігійна, яка звертала велику увагу на задержання форм і принципів урядових. Фарисей — облудник.
 - „ 75. Фараон (слово єврейське) — володар король. Так називали королів у старинньому Єгипті.
 - „ 76. Кесар (Юлій Цезар, славний римський вожд, історик, політик). Цезарами, імператорами називали в Римі пануючих, з Октавіяна Августа починаючи. Від цього слова німецьке Кайзер, наше цісар, російське цар.
 - „ 78. Дракон (слово грецьке) — атенський законодавець. Його закони були дуже острі, тому драконський значить тільки що нелюдський, надто суворий. Драконами називають також рід ящірки. Драк (німецьке Drache) — казочний змії, смок.
 - „ 88. Суєслови — пустослови.
 - „ 97. Супостат, гірше чим ворог (от всякого врага і супостата — тож не люди, супостати: беруть хлопця у салдати).

Вірш 106. Рим, старинний город на річкою Тибром в Італії. Колись столиця славної римської держави, нині головне місто Італійського королівства і столиця папи, голови католицької церкви.

- „ 106. Нерон, цісар римський (панував від року 54 до 68 по Різді Христовім). Лютий і безсердечний чоловік, що багато людей ріжними жостокими карами замучив. За його часів згорів Рим, кажуть, що на приказ Нерона, який на місці старих будівель хотів збудувати нові гарніші. Нерон приглядався пожежі і співав пісню, а пізніше звалив вину на християн, немов-то вони підпалили город. Почалося страшне переслідування приклонників віри Христової. Їх обвивали соломою, обливали смолою і палили на високих дрючках, а Нерон приглядався. Так само любувався видом нещасливих, котрих дикі звірі роздирали в цирку.
- „ 107. Оргія—пир, забава в честь бога Бакха або Венери, получені з п'ятикою та розпуютою.
- „ 109. Колізей (Colosseum), величезна кругла камінна будівля в Римі. На камінних лавках (одні понад другим) могло поміститися 80 000 людей. В середині було велике, кругле вільне місце,—арена, на якій відбувалися боротьби глядіяторів (борців з мечами), то-що. Тут випускали диких звірів на безборонні жертви, а народ приглядався і тішився.
- „ 109. Капітолій (Capitolium), замок у Римі, де була також славна святиня верховного римського бога Юпітера й інші народні святощі.
- „ 125. Скорб — смуток, скорбячий — сумний, сумовитий.
- „ 147. істина — правда.
- „ 147. амінь (гебрайське слово)—хай станеться; кінець.
- „ 150. идольський — поганський.
- „ 151. беззаконіє — безправство.
- „ 152. Децій, римський цісар (від року 249—251), котрий також дуже переслідував Християн.
- „ 153. сподар — господар, пануючий (рос. государь).

- Вірш 164. Гіменей — бог весілля у старинніх Греків. Його уявляли собі як хлопчика з крилами й горючим смолоскипом.
- „ 165. Гінекей (гінейкейон), слово грецьке — та частина дому, де жили жінки.
- „ 170. Пенати (слово латинське). — Ляри й Пенати, це по віруванню Етрусків і старинніх Римлян боги домашнього огнища, домовики. Забрати Ляри й Пенати значило випровадитися геть з дому.
- „ 173. Сянкліт (слово грецьке) — згромадження, збір.
- „ 178. Алкид — імя власне у старинніх народів. Так називали Геркуля, як внука силача Алькея.
- „ 179. Гетера (слово грецьке) — публична дівчина, розпустниця, повія.
- „ 180. Венера — богиня краси і кохання.
Образ, тут треба розуміти різба, бо старинні не молилися перед картинами, тільки перед статуями.
- „ 183. Вифлеєм (Бетлегеєм), місточко в Юдеї, на південь від Єрусалима, де родився Христос.
- „ 202. Козлоногий п'яний дід, що вдавав у тії забаві молодіжи лісового бога Фавна. Греки й Римляни уявляли собі, що в лісах та лугах живуть боги з козлячими ногами й рогами. Вони були дуже скорі до веселої забави; любили гратися з дівчатами, як деяку захопили в лісі або в лузі.
203. Аппієвий шлях, — найбільший і найгарніший шлях з Риму на південь. Він був добре вимощений, а по обом бокам стояли гарні будіблі та статуї.
- „ 206. Пріап — бог плодовитости, сприяв також рознузданій тілесній розкоші.
- „ 213. Кроткий — лагідний.
- „ 222. Терма (слово грецьке) — тепле джерело. Так називали також публичні й приватні заведення купелів з комнатами до відпочинку, розмов, до забав і гімнастики. Були це дуже розкішні, мармарами, бронзами й статуями прикрашені будівлі, у яких радо перебували римські панове.
- „ 225. Чертог (слово перське) — леговище, гніздо. У нас так називали палати.

- Вірш 225. Пурпура (латинське слово) — криваво-червона краска, матерія забарвлена тою краскою, червоний одяг, ознака достоїнства (порфіра, порфірородний). Пурпурову краску робили із слимачків.
- „ 226. Амфора (слово грецьке) — двошній збанок. Також міра рідкого у Римлян.
- „ 218. Киприда — богиня кохання Венера: так звана від острова Кипр, на якому радо перебувала.
- „ 229. Приготовован, неповна прикметникова форма, замість „приготований“. (Такі форми уживаються ще й нині: здоров, молод, рад, славен).
- „ 230. Полягли на ложах гості... Римляни пирували півлежачи на таких окремих лавках.
- „ 235. Слей — олій, драгий — дорогий.
- „ 235. жриця, слуга богині.
- „ 242. Катакомби — підземні хідники — цвинтарі в стариннім Римі, як у нас Київські печери. Тут збиралися перші Християни на молитви й хоронили своїх померших.
- „ 254. „Умреш еси“. Шевченко уживає часом зайвої форми від дієслова бути, прим: добре—еси робити, годусте—есте. Так і тут—вистарчилоб: умреш, а еси зайве, мов для скріплення вислову поставлене.
- „ 258. Прокажений, хорий на проказу (лепру).
- „ 259. Стрімглав — стрімголов, долі головою.
- „ 261. Сиракузи — столиця острова і Сицилії. Туди посилало римське правительство людей на тяжкі каторжні роботи.
- „ 270. Сібір — північна Азія, куди царі заслалі людей на тяжкі кари.
- „ 271. Скифія — край між Карпатами, а Доном. Мешкали тут Скифи сіроокі. Від Скифів скотарів, виводять деякі історики наших предків. У Скифію заслалі Римляни своїх злочинців на поселення.
- „ 279 Британія — так за римських часів називали Англію а нинішню Францію називали Галлією.
- „ 279. легіон — відділ римського війська, коло 5 000 люда тільки, що нинішній полк. Римські легіони славились знаменитим воєнним вишколенням, збруєю і карністю. Були пострахом цілого світа.

Вірш 236. Одр — ложе, ліжко.

„ 291. Деспот (слово грецьке)—чоловік, що держить оден усю власть в руках.

„ 293. Медуза (слово грецьке)—старогрецька богиня, одна з трьох Горгон, що поглядом перемінювала людей в камінь.

„ 308. Бульвар — широка вулиця, висаджена деревами.

„ 311. Преторіяни — цісарська сторожа в Римі. Вона набрала була такого значіння, що скидала й настановлювала цісарів.

„ 311. Сенат — найвища рада державна в Римі.

„ 312 Жерці, або жреці — поганські священики, що приносили жертву богам. Вони з'їдали найсмачніші куски з жертвених волів, тощо.

„ 312. ліктори — первісно судова служба в Римі,—дальше прибічні прислужники начальних властей, (возні).

„ 314. Гимн (грецьке слово) — словославна пісня.

„ 316—317. „Із бронзи литу ю стату ю самого Кесаря несуть“.
У Римі оголошувано цісарів святими, лито їх статуї і віддавано їм почес ти божі.

„ 320. Патриції — аристократи, — члени старинних римських родів у Римі. Вони мали великі права.

„ 333. Nota bene — дослівно: зятя м собі добре! — а даль ше: так, до речі!

„ 337. Прійї — південні краї, куди під-зиму відлітають від нас птахи.

„ 338. Проща — богомілля (відпуст).

„ 338. Сенатори — члени сенату, найвищої державної ради в Римі.

„ 362. Палестина, жидівська держава на східньому побережжі Середземного моря, з річкою Йордан і столицею Єрусалимом; була провінцією Риму.

„ 377. Плебеї — грецькосії, — населення з простих, убогих родин. Плебеї були переважно рільниками. (Від слова „plebs“ — простий люд, згідливо: товпа.)

„ 384. Істукан — статуя поганського бога, болван.

„ 388. Кумир — теж саме.

„ 411. Афини, Атепи (Атенаї)—столиця Аденської держави в Греції.

- Вірш 416. Тибр, річка на Апенинському півострові, що пливе до Тиргенського моря. Над нею город Рим.
- „ 418. Байдак (слово орієнтальне) — судно без покладу (чардака).
- „ 419. Галера (слово французьке — воєнний корабель в середньовічних часах. Веслували на йому невольники. Шевченко ужив слова, яке незвісне було в римських часах.
- „ 423. Щогла; довгий дрючок; на кораблі той дрюк, до якого причіпають поперечні коротші дрючки з натянутими вітрилами (парусами).
- „ 434. Псалтир — рід гарфи, струнного інструменту, звідти книжка, у якій зібрано 150 псалмів, релігійних пісень, жидівського царя Давида.
- „ 434. Тимпан (грецьке слово) — великий бляшаний музичний інструмент.
- „ 443. Обоюду — по обох боках.
- „ 457. Аллилуя (слово гебрайське) — хвалить Бога!
- „ 477. Стратеги (слово грецьке) — полководці, гетьмані.
- „ 477. Восирянуть (слово церковне) — підіймуться, встануть.
- „ 478. Тьма (слово церковне) — десять тисяч, велика сила.
- „ 489. Зевес, найвищий бог у Греків; у Римлян він звався Юпітер. Римляни переняли віру від Греків.
- „ 489. Юбілей — роковина.
- „ 496. Глядіятори — борці, звичайно з невольників, що вчилися добре орудувати короткими мечами (глядіюс) і опісля popisувалися в цирку для забави зібраної публіки. Звичайно боротьба йшла на життя і смерть.
- „ 500. Сципіони — одна із старих панських родин в Римі, що видала кількох дуже славних людей. Один із Сципіонів здобув і збував Картаген.
- „ 502. Гарем ловос (арабське) — у східних народів будинок, де живуть жінки одного якогось чоловіка. Цього слова, розуміється, Римляне не знали.
- „ 508. Арена (слово латинське) — місце висипане піском, на яким відбувалися перегони, забави, боротьби, боєвище.

Вірш 509. Лідія — країна в малій Азії. Там в одній ріці був золотий пісок.

- „ 512. Назореями, називали Християн.
- „ 521. Леопард, дивкий звір, з родини котів.
- „ 545. Позорище — видовище.
- „ 557. Альбано — озеро й город на полудне від Риму.
- „ 365. Чада (слово церковне) — діти.
- „ 570. Маслак — кістка (так називають і одну породу грибів).
- „ 602. Мара (слово германське) — привид, мана.
- „ 605. Морока — скитський Плутон (бог підземного світа).
(примітка Шевченка).
- „ 624. Торжища — торговиці.

